

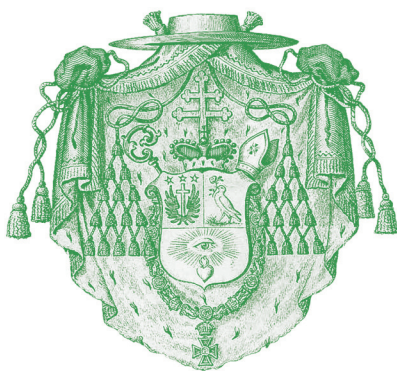
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

III/I.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-I

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-I

AZ EGRI FŐEGYHÁZMEGYE
ÉS ÉRSEKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport (LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 424 1

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője
Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita
Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

III-1. Egri főegyházmegye / Archidioecesis Agriensis	
III-1-0. Az egri főegyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit)	7
III-1-1. FUCHS FERENC XAVÉR, 1804–1807 (Tengely Adrienn)	16
III-1-2. FISCHER ISTVÁN, 1808–1822 (Tengely Adrienn)	19
III-1-3. PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ OCIST, 1827–1847 (Thomas Schulte-Umberg, Tengely Adrienn)	23
III-1-3a. LONOVICS JÓZSEF, 1848/1849 (Zakar Péter)	35
III-1-4. BARTAKOVICS BÉLA, 1851–1873 (Tengely Adrienn)	42
III-1-5. SAMASSA JÓZSEF, 1873–1912 (Tengely Adrienn)	49
III-1-6. SZMRECSÁNYI LAJOS, 1912–1943 (Tengely Adrienn)	55
<i>Rövidítések</i>	62
<i>Képarchívum</i>	63

III.1. EGRI FŐEGYHÁZMEGYE ARCHIDIOECESIS AGRIENSIS

III.1.0. AZ EGRI FŐEGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

Az egri egyházmegyét Aba Sámuel szállásterületén 1001 és 1009 között I. (Szent) István alapította. A püspökség előjogait és privilégiumait I. (Szent) László és IV. Béla királyok kibővítették. „Az egri egyház Magyarország valamennyi egyházai fölött mint a nemzetek asszonya ül fensége székében a szépség koronájával felékesítve” – írta róla IV. Béla király egy 1261-ben kiadott oklevélben. 1804. március 16-án I. Ferenc király rendeletében az egri püspökséget érseki rangra emelte, amit 1804. augusztus 5-én VII. Pius pápa *Super universas orbis terrarum Ecclesias* bullájában megerősített. A főegyházmegye védőszentje Szent János apostol és evangélista (*Patronus Archidioecesis: Sanctus Joannes Apostolus et Evangelista*).

Székhelye Eger, a felső-magyarországi régió katolikus életének, oktatásügyének, könyvkultúrájának és műveltségének egyik centruma. I. (Szent) István azért adományozta ezt a területet püspökségnek, mert az egyrészt a saját birtoka, másrészt a vidék kevésbé lakott volt. A hagyomány szerint a király a várral szemközti „Királyszéke” nevű dombról személyesen figyelte a székesegyház építésének munkálatait. A krónikák szerint ebben a székesegyházban temették el 1204-ben Imre királyt, aki II. Katapán (1198–1217) püspök vendége volt. A püspöki hivatal mellett létrejött szokás szerint a helyi székeskáptalan is, a püspök tanácsadó és segítő testülete, melynek tagjai a kanonokok, feje pedig a nagyprépost volt. A káptalan közös háza és a kanonokok lakóházai is a vár területén épültek fel a püspöki rezidencia mellett. A kö-

zépkorban a káptalan hiteleshelyet és iskolát is működtetett a városban.

A püspökvárost a tatárok 1241-ben elpusztították. A tatárdúlás után IV. Béla király kővárak építését rendelte el, amely hatására felépült az egri vár is. Újjáépítették a székesegyházat is a vár területén, amelyet később Dörögdi Miklós püspöksége idején (1332–1361) gótikus stílusban átalakítottak, illetve kibővítettek. A középkori püspökség fénykorát a 15. század második felében, Mátyás király uralkodása alatt élte. 1596-ban elesett az egri vár, amit 91 éves török uralom követett. A megszállásból és az egyházmegye kettéosztottságából adódó nehézségeket tovább súlyosbította az, hogy a reformáció fő bázisa Erdély mellett a Felvidék volt. A protestantizmus megjelenése, valamint a török fenyegetettség miatt a püspökség és a káptalan 1597-ben Kassára, innen 1613-ban a Kassától harminc kilométerre fekvő Jászóra, majd 1649-ben ismét Kassára költözött.

1687-ben Eger felszabadult a török uralom alól. A város kincstári birtok lett, és I. Lipót 1688. augusztus 6-án szabad királyi várossá nyilvánította, mellőzve az egri püspökök régi földesúri jogát, ami ellen Fenesy György püspök (1686–1699) és a káptalan tiltakozását fejezte ki. A per 1694-ben zárult le, amikor is a király visszavonta Eger városától a privilégiumokat és visszaállította a püspök régi birtokjogát. Ennek ellenére Fenesy püspöksége alatt sem ő, sem a káptalan nem költözött vissza Egerbe, csak néhány kanonok tért vissza a meglehetősen rossz állapotban lévő régi székvárosba. Telekesy István (1699–1715) püspök volt az, aki 1699-ben visszaköltözött Egerbe, ahol megkezdte az állapotok konszolidálását. Helyreállította a megrongálódott templomokat, megkezdte a mai püspöki palota építését, valamint kijavíttatta a Szent Mihály-plébániatemplomot, amely ettől kezdve püspöki székesegyházként működött, ugyanis a várbéli gótikus templom a török ostromkor megsemmisült.

A mai székesegyházat Pyrker János László (1827–1847) érsek építtette, akit hivatalba lépésétől kezdve foglalkoztatta egy új katedrális terve, mert megítélése szerint „az egri érseki templom alig különbözött egy falusi templomtól”. A tervezést Hild József, a kor neves építésze, a művészi díszítést többek között az Itáliából érkezett Marco Casagrande szobrászművész végezte. Az új székesegyház négy év alatt épült fel, 1837. május 7-én szentelték

fel. A katedrális díszítése később fejeződött be, a szentélyt 1910-ben alakították ki, a freskók jelentős része pedig az 1950-es évek elején készült el. Pyrker az érseki palotát is kibővítette: az új szárnyban helyezte el a Velencéből hozott képtárát, melyet később a Nemzeti Múzeumnak adományozott.

Az érsekség területe és népessége

A püspökség óriási kiterjedésű volt. A Szent István-i alapítást követő évtizedekben még az egri püspökséghez tartozott a későbbi bihari (majd [nagy]várad) püspökség területe is. V. István király egyik 1271. évi oklevele szerint az egri egyházmegye Abaúj, Borsod, Szabolcs, Ung, Zaránd, Külső-Szolnok, Heves, Bereg és Ugocsa vármegyékre terjedt ki. Az újkorban az ország északkeleti és keleti részeit foglalta magában összesen 11 vármegye (Abaújvár, Bereg, Borsod, Heves és egyesült Külső-Szolnok, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Ugocsa, Ung, Zaránd, Zemplén) és három kerület (Jász, Nagykun és Hajdú) területén. Délen lenyúlt az 1030-ban alapított csanádi püspökségig.

A kiterjedt egri egyházmegye felosztásának gondolatát először gróf Erdődy Gábor püspök (1714–1745) vetette fel 1733-ban, de elképzelése a káptalan ellenállásán megghiúsult. A két egyházmegye kiszakítását az egri egyházmegye túlnépesedése indokolta. A napóleoni háborúk alatti széküresedést kihasználva, a Mária Terézia idején megkezdett reformok folytatásaként, az arányosítás érdekében I. Ferenc király 1804-ben végül felosztotta a hatalmas kiterjedésű és vagyonú egri püspökséget, és területéből kihasította a szatmári és a kassai egyházmegyéket. Ennek következtében Abaújvár, Sáros és Zemplén vármegyék a kassai püspökséghez kerültek, míg Szatmár, Ugocsa, Ungvár, Bereg és Máramaros vármegyék a szatmári püspökséget alkották. Az érsekséggé emelt maradék egri püspökség joghatósággal bírt Borsod, Hajdú, Heves, Szabolcs vármegyék, Külső-Szolnok északi része, a hajdúvárosok, valamint a Jászság és a Nagykunság felett.

A trianoni békeszerződés (1920) érintetlenül hagyta a főegyházmegyét, de az egyháztartomány térképét átszabdalta. Az 1993-as egyházmegyei közigazgatási reform révén a főegyházmegye területének csaknem feléből – a Tisza folyó vonala mentén – létrejött a debrecen-nyíregyházi egyházmegye, 34 plébániája átkerült a váci, illetve a szeged-csanádi egyházmegye-hez, míg egy plébánia a váciból idekerült.

Az egri érsekség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1822	645913		323698	50	*		16919	2,6	290245	45	13805	2
1844	840729		378474	45	53948	6	16885	2	341329	41	24522	3
1859	862015		393530	46	52149	6	16025	1,9	326809	38	33180	4
1890	1014296	57	509911	50	63707	6	18453	1,8	363113	36	58831	6
1909**	1290000		676761	52	n. a.		n. a.		n. a.		n. a.	
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	2 M	11	1,3M	7	2,6 M	14	0,9 M	5

* A latin szertartásúak számában

** Bizonytalan adat

Források: 1822., 1844., 1859., 1890. és 1909. évi szematizmusok

Az érsekség keleti része Magyarország legerősebb kálvinista és görög-katolikus régiói közé tartozott, míg nyugati fele az ország egyik legradicionálisabb római katolikus vidéke volt (Jászság, Gyöngyös környéke). A katolikusok aránya sehol sem volt olyan közel az országos átlaghoz, mint az egyházmegyében, de ez valójában nagy területi eltéréseket takart. A tárgyalt időszakban azonban a felekezeti viszonyok jelentősen eltolódtak, amiről a szematizmusok felekezeti viszonyokról szóló számadatai tanúskodnak. Amíg a század elején a reformátusok és a latin rítusú katolikusok a mintegy 45%-os részesedéssel mondhatni egyenlő arányban képviseltették magukat, addig a század második felében ez az arány eltolódott a katolikusok javára. Az ortodoxok aránya mindvégig marginális volt, az is erősen visszaesett (1844-ben 1309; 1890-ben 281 fő), ezért ők a táblázatban nincsenek feltüntetve. A görög-katolikusok százalékos aránya ellenben állandó maradt. Az evangélikusok számának növekedése nem tartott lépést a népesség egészének növekedésével. Ellenben az izraelita vallásúak száma megnégyszereződött, köszönhetően elsősorban a bevándorlásnak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 458.)

A főegyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az egész egyházmegyében a püspökség felosztása előtti kimutatás szerint a 481 699 hívőre 357 plébánia, 78 helyi káplánság és 128 segédlelkési álláshely jutott. Amikor I. Ferenc király 1804-ben a szatmári és a

kassai püspökség megszervezéséről döntött, akkor mintegy kárpótlásul az egri püspökséget – amely addig az esztergomi főegyházmegye alá tartozott – érseki rangra emelte, ezzel metropólia lett, és a belőle kihásított két új egyházmegye mellé *suffraganeus*ként megkapta az esztergomi főegyházmegyéből átcsatolt szepesi és a rozsnyói püspökségeket (mindkettőt Mária Terézia alapította 1776-ban). Az egri érsekség szellemi kisugárzása a négy püspökség révén az egész északkeleti országrészre kiterjedt. Első egri érsekké (1804–1807) Fuchs Ferenc Xavér addigi nyitrai püspököt nevezték ki. Rövid ideig tartó kormányzása alatt legfőbb tevékenysége az újonnan alakult főegyházmegye megszervezése volt.

A diszmembráció után az egri főegyházmegyét négy főesperesi és 14 esperesi kerületre osztották. Maradt egy káptalan tíz kanonoki hellyel (ezek száma 1842-ben kettővel bővült), 150 önálló plébánia és 20 lelkészség a területén. A korábbi évszázadok öröksége volt továbbá két működő és 13 címzetes apátság, illetve két működő és tíz címzetes prépostság. 1842-re a főesperességek száma ötre, az esperesi kerületeké 17-re, a plébániáké 187-re emelkedett. A plébánosok száma 102, a kisegítő lelkészeké 74, a klérus összlétszáma 407 fő volt. Az 1860-as években újjászervezték az esperesi kerületeket, számukat 24-ben állapították meg. Az 1909. évi egyházmegyei névtár szerint a plébániák száma tovább nőtt (201), emellett volt további 1096 leányegyház és öt helyi káplánság, ezekben összesen 352 klerikus szolgált. A papi utánpótlás helyzete idővel javult: 1912-ben 365 volt a klerikusok száma, 1937-ben már 466. A 20. század elején az egyházmegye területén működött 96 férfi és 149 nő szerzetesrend is. A világi papság összességében 346-ról (1844, kivéve az oktatásban részt vevő papokat) 332-re csökkent (1887, kivéve 59 alumnust), hogy azután kissé növekedjen és 352-re (1909), illetve 365-re (1911) emelkedjen. Így 1844-ben egy egyházmegyei papra 1094 katolikus, 1909-ben azonban 1923, közel kétszer annyi hívő gondozása jutott. A számokból látható, hogy az egyházi infrastruktúra fejlődése és az egyházi személyzet száma Egerben is elmaradt a hívek lélekszámának növekedésétől. A lelkipásztori szolgálatot szinte kizárólag magyarul látták el. 1887-ben a csaknem 200 plébániából 173-ban magyar volt az egyedül használt nyelv, további 23 plébániában a hívőknek egy németül vagy „szlávul” történő kiegészítő ellátását jegyezték fel. 1890-ben 132 plébánia tartozott kegyúrhoz.

Az egyházmegyében működött szerzetesrendeket illetően elmondható, hogy bizonyos ingadozásoknak voltak kitéve. A férfi rendek közül huzamosan öt közösség élt nyolc településen (a ciszterciek Egerben, akik egy gimnáziumot működtettek; az irgalmasrendi barátok, valamint a szerviták Egerben; a ferencesek Gyöngyösön és Jászberényben; a minoriták Egerben, Miskolcon és Nyírbátorban). Számuk 126 (1811), illetve 171 (1844) volt. A század közepétől szerzetes nővérközösségek is megtelepedtek, így az oktatásban fontos szerepet játszó angolkisasszonyok (1852), mindenekelőtt azonban az irgalmasrendi nővérek száma emelkedett.

Az 1804-ben létrehozott egri érseki tartomány Trianonig (1920) működött változatlan formában. Az első világháborút lezáró békeszerződés, majd az első (1938), illetve a második (1940) bécsi döntés következtében az egyházi közigazgatásban is új megoldások születtek, ahogy a politikai határok változtak. XII. Pius pápa 1952. április 19-én elrendelte, hogy a szuffragán egyházmegyék magyar államhatárokon belül maradt területeit a mindenkorai egri érsek mint a „magyarrészi kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegye ordináriusa” kormányozza. 1982. május 11-én mindhárom egyházkormányzati egység az egri főegyházmegye részévé vált. 1993 óta az egri főegyházmegye *suffraganeusa* a váci püspökség és az újonnan létrehozott debrecen–nyíregyházi püspökség.

Papnevelés

Az egri egyházmegye infrastruktúrájának fejletlenségét jelzi, hogy a 17. század utolsó harmadáig nem volt külön papnevelője. Az első önálló papi szemináriumot (*Seminarium S. Ladislai*) Kisdy Benedek egri püspök (1648–1660) kezdeményezésére létesítették 1665-ben Kassán. Mivel itt évenként csak legfeljebb 8–10 papot lehetett szentelni, ez a szám nem fedezte az egri püspökség papszükségletét. Az egri papnevelésben Telekessy István püspökkel (1699–1715) kezdődött új fejezet. Elérte, hogy I. Lipót király a bélháromkúti apátságot összes jövedelmével a megnyitandó egri szemináriumnak adományozza. A teológiai képzés 1705-ben indult (alapítólevele 1709. augusztus 4-én kelt). Az alapító főpap által létesített morálteológiai tanszék mellé utóda megszervezte a kontroverz-teológiai (azaz a reformáció által vitatott teológiai tanítások) tanszéket. 1740-ben Foglár György püspöki helynök jogi iskolája (*Collegium Juridicum Foglarianum*) kapcsolódott be az oktatásba. A bécsi teológiai kar mintájára 1754-től jezsuiták helyett világi

papok oktattak. 1760-ban a kassai papnevelőt beolvasztották az egribe, s ezzel az északi országrész egyházi felsőoktatásának súlypontja végérvényesen Eger lett. II. József király rendelkezése nyomán (1784) átmenetileg országszerte bezárták az egyházmegyei és szerzetes teológiai iskolákat és helyettük három helyen, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állított fel egyetemes szemináriumot. 1790-ben, az uralkodó halálával szűnt meg a korlátozás.

Az 1804-es egyházkormányzati rendelkezésekkel létrehozott kassai és szatmári püspökségek székhelyén is papnevelőket kellett felállítani, a költségek fedezetéül felosztották az egri papnevelő javait. A hallgatók és tanárok száma 1867-ben 59:6, 1876-ban 39:7; 1881-ben 43, 1910-ben 54 növendék, 1976-ban 57:10, 1987-ben 43:11 volt. Egerben azt követően is tovább folytatótt a papnevelés, hogy 1952-ben az egyházmegyei szemináriumok számát lecsökkentette az állam; a meghagyott öt egyházmegyei szeminárium egyike az egri volt.

Az egyházmegye papságából többen jeles hivatali karriert futottak be vagy kiváló tudósokká váltak. Így például az egri káptalan tagjai közül Vurum József előbb székesfehérvári (1816), majd nagyvárad (1821), végül nyitrai (1827) püspök, Makay Antal besztercebányai (1818), majd veszprémi (1823) püspök, Szepesy Ignác erdélyi (1819), majd pécsi (1827) püspök, Hám János szatmári (1828) püspök és kinevezett esztergomi érsek (1848), Barkóczy László székesfehérvári (1837) püspök, Bémer László nagyvárad (1843), Perger János kassai (1868), Ipolyi Arnold nagyvárad (1872) megyéspüspök lett. 1854–1859-ig az egri káptalan olvasókanonoka volt Haynald Lajos erdélyi püspök is. Nováky József (1753–1827) az egyházmegye történeti adatainak összegyűjtője volt. Az egri líceumban tanított Titel Pál (1784–1831), a híres csillagász, Kovács Mátyás (1790–1861) hittudós és Imre János (1790–1832), a kiváló filozófus. Az érsekek 1816 és 1912 között tíz fiatal papot küldtek továbbképzésre a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Közülük négy további pályafutása során püspöki rangra emelkedett: Ocskay Antal (aki elsőként tanult Bécsben 1816-ban) 1838 és 1848 között kassai püspök; Roskoványi Ágoston (Bécsben tanult 1828-ban, 1851 és 1859 között váci, 1859 és 1892 között nyitrai püspök; Párvy Sándor (1872) 1904 és 1919 között szepesi, végül Tóth Tihamér (belépett 1910-ben) 1938-tól koadjutor, 1939-ben veszprémi püspök volt.

Az egri érsekek hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtart- tam</i>	<i>Áthelye- zés</i>
1. Fuchs Ferenc (1744–1807)	Nyitra	1804. 11. 15.	60	1807. 06. 27. Üresedés: 8 hó	3	-
2. Fischer István (1754–1822)	Szat- már	1808. 02. 18.	53	1822. 07. 04. Üresedés: 62 hó	14	-
3. Pyrker János OCist (1772–1843)	Szepes, Velen- ce	1827. 09. 18.	55	1847. 12. 02.	20	-
3.a Lonovics József (1793–1867)***	Csa- nád			Üresedés: 38 hó		[Kalo- csa]
4. Bartakovics Béla (1792–1873)	Rozs- nyó	1851. 01. 19.	59	1873. 05. 30. Üresedés: 3 hó	22	
5. Samassa József (1828–1912)	Szepes	1873. 10. 26.	45	1912. 08. 20. Üresedés: 3 hó	39	-
6. Szmrecsányi La- jos (1851–1943)	koad- jutor	1912. 12. 02.	61	1943. 01. 28.	30	-
			Átlag: 56 év	Üresedés átlaga: 23 hó	Átlag: 21 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** V. Ferdinánd király 1848. június 25-én Lonovics Józsefet kinevezte érsekké, de hivatalát nem foglalhatta el.

A nem túlságosan jól dotált egri érsekség egy az elvárásoknak megfelelő célpüspökség volt (egy sajtóhír szerint 1912-től Eger gazdasági fejlődését illetően a magyarországi püspökségek sorában a középmezőnyben a 13. helyet foglalta el). Szmrecsányi Lajos kivételével mindegyik érsek korábban más egyházmegyék élén állt, innen egyik sem került át egy másik (jobb anyagi kondíciókkal bíró) püspökség élére. A hivatalba lépési 56 éves életkor az átlaghoz közel állt, a 21 évnyi hivatali időtartam azonban egyharmaddal magasabb az átlagnál, amit Samassa és Szmrecsányi igen hosszú hivatali ideje (39 és 30 év) magyaráz. Két kiugróan hosszú üresedés (Fischer és Pyrker érsek után) tolta fel az átlagot 23 hónapra, ezek nélkül átlag fél év alatt betöltötték az érseki széket. Korának legnagyobb egyházpolitikusa az eredetileg egri egyházmegyes Lonovics József csanádi püspök, az 1848–49-es forrada-

lom és szabadságharc elkötelezett híve, akit V. Ferdinánd király 1848. június 25-én kinevezett az egeri egyházmegye élére, ám 1849 nyarán felségárulás vádjával letartóztatták és lemondatták, még a korábbi csanádi püspöki székétől is megfosztották. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 460.)

• *Források: Schem. Agrien. 1811, 1822, 1844, 1859, 1890, 1909; Mappa dioecesis neo regulatas Agriensem nimirum, Cassoviensem et Szathmar-Nemethiensem, confecta per Franc Hubmann, Wien 1802, Pester Lloyd 22. 7. 1912.* • *Irodalom: ANTALÓCZI LAJOS (szerk.), Kétszáz éves az egeri Főegyházmegyei Könyvtár (1793–1993), Eger 1993; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, Eger érsekei voltak 1804–1943, Andornaktálya 2011; BALOGH–GERGELY, Egyházak; BENKÓCZY EMIL, Pyrker első magyar tanítóképző centenáriuma, Eger 1928; BITSKEY ISTVÁN, Az egeri egyházmegye szerepe a régió művelődésében (1687–1848), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11 (1999) 1–2: 65–74; BOROVSZKY, Heves vármegye; DINNYÉS PATRIK–NAGY ANDOR (szerk.), Tanulmányok Eszterházy Károly egeri püspök szellemi és épített örökségéről, Eger 2020; DÓKA KLÁRA, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 5. Egeri Főegyházmegye, Budapest, 1998; Emlékkönyv kis-appointyi Bartakovics Béla egeri érsek aranymiséjének ünnepére 1865. május 28. Felajánlva az Egeri Főegyházmegyei papságtól, Eger 1865; Emlékkötet Pyrker János László és Szemrecsányi Lajos érsekek tiszteletére (szerk. Horváth István), Eger 2020; FICZEK LÁSZLÓ (szerk.), Az Egeri Főegyházmegye jubileumi sematizmusa, Eger 2000; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), Fejezetek az ezeréves Egeri egyházmegye történetéből, Eger 2018; Horváth István (szerk.), Népi vallásosság és hitélet az Egeri Egyházmegyében a 18–21. században, Eger 2020; HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.), Pyrker János Emlékkönyv, Eger 1987; LESKÓ JÓZSEF, Adatok az egeri egyházmegye történetéhez IV, Eger 1907; LÖFFLER ERZSÉBET, Két és fél évszázad az egeri püspökök és érsekek történetéből (1699–1943). Kiállítási séta az egeri főegyházmegye múzeumában, Eger 1993; MÉSZÁROS ISTVÁN, Katolikus egyetem-szervezési tervek Egerben 1754–1948, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2: 23–34; MESZLÉNYI, Az egeri érsekség; MIHALIK BÉLA VILMOS, Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egeri egyházmegyében (1670–1699), Budapest 2017; PETERCSÁK TIVADAR (szerk.), Az egeri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet, 1763–2013, Eger 2013; SOÓS IMRE, Egeri Főegyházmegye, Magyar Katolikus Almanach 1984, 760–767; Soós Imre, Az egeri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése (Az Egeri Főegyházmegye schematizmusa. Schematismus Archidioecesis Agriensis 1), Budapest 1985; SUGÁR ISTVÁN, Az egeri püspökök története, Budapest 1984; SZECSKÓ KÁROLY, Dr. Szemrecsányi Lajos egeri érsek, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7 (1995) 3–4: 151–158; TENGELY ADRIENN (szerk.), Az 1931. és 1942. évi egeri egyházmegyei zsinatok, Budapest 2016; UDVARDY LÁSZLÓ, Az egeri érseki jogliceum története (1740–1896), Eger 1898; Univ. Schem. 1842.*

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 457–460.

BALOGH MARGIT

III.1.1. FUCHS FERENC XAVÉR [Fux] (1744–1807)

Nyitra, 1788. április 20. – 1804. augusztus 20.

Eger, 1804. november 15. – 1807. június 27.

1744. augusztus 24-én született a Moson vármegyei Pándorfaluban (Parndorf A), apja Josef Fux posztókészítő, majd iskolamester és orgonista (a keresztelési anyakönyv szerint *Regente Chori in Labing*), anyja Theresia. Gimnáziumi tanulmányait a pannonthalmi bencés főapátság iskolájában végezte, majd Nagyszombatban bölcsészeti, utána Budán teológiai tanulmányokat folytatott. 1768. május 22-én az esztergomi főegyházmegye papjává szentelték Vácott. Esztergomban káplán, majd gróf Andrássy Károly fiainak nevelője lett Betlénen (Betliar SK). 1773-ban szomori plébánosi kinevezést kapott. A jezsuita rend feloszlatása, 1773 után sok tanári állás megürült, így a budai akadémián a metafizika és logika tanára lesz. Ekkor figyelt fel rá Luzénszky László (1732–1790) esztergomi érseki helynök és segédpüspök, aki 1780-ban hivatalában szentszéki ülnökké, jegyzővé és titkárrá nevezte ki. Hamarosan áthelyezték az érseki hivatalba levéltárosnak és Batthyány József (1727–1799) bíboros, esztergomi érsek titkárának. Erdemei jutalmaként 1783-ban a pozsonyi társaskáptalan, 1784-ben pedig az esztergomi főkáptalan tagja lett, de 1787-ben egészségügyi okokból meg kellett válnia hivatalától.

1787. augusztus 21-én II. József nyitrai püspökké nevezte ki Batthyány érsek ajánlására. VI. Pius pápa 1788. március 14-én hagyta jóvá kinevezését. 1788. április 13-án Pozsonyban szentelte püspökké Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek, április 20-án iktatták be a nyitrai püspöki székbe.

Az egyházmegyében Révay Antal püspök 1783-as halála óta széküresedés volt, ezért püspöki ténykedését a szétzilált egyházmegye rendbetételével kezdte. Szervezőmunkáját nagy lelkiismeretességgel és rendkívüli alapossággal végezte, püspöki regnálása alatt végiglátogatta az egyházmegye minden vidékét. 1804-ben általános szabályzatot adott ki az egyházmegye életére és működésére vonatkozóan (*Visitationalia Statua Generalia*). Megerősítette a papság fegyelmét a hivatali és lelkipásztori működésére vonatkozó szabályokat alkotva („*Fuchsianák*”). Nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre: kibővítette és anyagilag megerősítette a nyitrai szemináriumot, megújította az intézmény szabályzatát, felemelte a tanárok fizetését, jutal-

mat osztogatott a kiváló tanulóknak, nagy mértékben gazdagította könyvtárát. Templomokat építtetett Lakácsin (*Lukáčovce SK*), Karásznón (*Krásno nad Kysucou SK*), Kosztolna-Miticen (*Kostolné Mitice SK*), Lázon (*Lazy pod Makytou SK*), Zséren (*Žirany SK*), Árdánfalván (*Ardanovce SK*) és Darázsín (*Drázovce SK*). Felújította, illetve kibővítette a drétomai (*Drietoma SK*), a bélapataikai (*Valaská Belá SK*), a bodókai (*Krivosúd-Bodovka SK*), a morvamogyoródi (*Moravské Lieskové SK*) templomokat. A nyitrai székesegyház tornyát újrafedette és órával látta el. Plébániát építtetett Darázsín (*Drázovce SK*), Árdánfalván (*Ardanovce SK*), Morvamogyoródon (*Moravské Lieskové SK*), Zséren (*Žirany SK*), Negyeden (*Neded SK*), Üregen (*Jarok SK*), Drétomán (*Drietoma SK*), Mocsonokon (*Močenok SK*), Csáporon (*Cabaj-Čápor SK*). Felújította a nyitrai püspökvárat, a radosnai (*Radošina SK*) és a mocsonoki (*Močenok SK*) püspöki kastélyt, megépítette a vágcegyházi (*Kostolná-Záriečie SK*) püspöki rezidenciát. A nyitrai székesegyházban védőszentjének, Xavéri Szent Ferencnek szentelt oltárt állíttatott, melynek igazgatójának – aki mindig valamelyik nyitrai kanonok volt – egy házat adott és annak fenntartására alapítványt tett. A nyitrai, a mocsonoki és a radosnai ispotályokat felújította és kibővítette; Krakoványban (*Krakovany SK*) egy új ispotályt építtetett. Nyitrán szegénygondozó intézetet és elmebetegeknek otthont alapított, a váci Siketné mák Intézetébe a nyitrai egyházmegyéből származók ellátására alapítványt tett. 12 szegény ifjút a saját költségén taníttatott, csakúgy, mint négy leányt a nagyszombati orsolyiták iskolájában. Alapítványt tett az egyházmegye szegényebb településeinek szolgáló plébánosok felsegítésére, illetve szülőfaluja, első plébánosi szolgálati helye (Szomor) és az általa alapított darázi plébánia javára. Püspöki működése mellett kisebb közeleti feladatokat is ellátott: 1791-ben az Alsó-Ausztria és Magyarország közötti határvizsgáló bizottság magyar elnökének nevezték ki. 1802-ben I. Ferenc király valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki. Egy korabeli földrajzi munka szerint „buzgó lelkipásztor”, „pontos felügyelő”, „államférfi” és „a nemesi ifjúság jótevője”.

1804-ben, amikor VII. Pius pápa az egri püspökséget érsekség rangjára emelte, I. Ferenc király június 1-én F-t az egyháztartomány első érsekévé és ezáltal Heves és Külső-Szolnok főispánjává nevezte ki, mivel mind a király, mind a pápa megerősítette, hogy a főispáni tisztet továbbra is az egri főpásztorok töltik be. A Szentszék augusztus 20-án erősítette meg az áthelyezést, F. érseki székét 1804. november 15-én foglalta el. Érseksége rövid két évét

az új főegyházmegye rendezésével töltötte el. Súlyosbodó betegsége ellenére felkereste az egyházmegye nagy részét és *canonica visitatió*t végzett a káptalannál 1805-ben. 1806-ban kiadta a főegyházmegye életének általános szabályozását (*Statuta generalia*). Felújíttatta a domaházai és a sajószentpéteri templomot, az egri székesegyházat jelentős adományokkal gazdagította. Egerben betiltotta a koldulást, helyette a nyitraihoz hasonló szegénygondozó intézetet alapított. Az egri ispotályban az érseki uradalom szegényei számára alapítványt tett, valamint négy ágyat állandóan fizetett szegény betegek részére. A szegény tanítók felsegítése szándékára alapítványt tett. Egerben 12 szegény ifjút és 2 leányt taníttatott a saját költségén. Mind püspöki, mind érseki működése alatt rendkívül fontosnak tartotta a vallásos irodalmat, mint a hitélet és a jó erkölcs előmozdítóját, ezért ezt rendkívül bőkezűen támogatta: összesen mintegy 40 művet íratott, illetve fordíttatott le, majd saját költségén kiadva mintegy 70 ezer példányban osztatott szét Magyarországon és Erdélyben. Jelentős mértékben gyarapította az egri érseki könyvtár állományát is. Egerben hunyt el 1807. június 27-én tüdőgyulladásban 65 évesen, teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik. Végrendeletében kisebb adományai mellett kétezer forintot hagyott az egri székesegyházra csakúgy, mint az egri kórházra, a maradékot pedig Heves és Szabolcs vármegye szegényebb papjaira, illetve Heves és Nógrád vármegye szegényebb kántortanítói számára hagyta.

• *Művei*: *Miscellanea quibus regnum rationis christianorum animalium*, Posonii 1801 (névtelenül); *Methodus recte gubernandi parochiam...*, Tyrnaviae 1803; *Institutiones episcopalis seminarii Nitriensis ad S. Ladislaum [...]*, Tyrnaviae 1804; *Compendium institutionis pastoralis [...]*, Tyrnaviae 1804; *Visitationalia statuta generalia*, Tyrnaviae 1804; *Moralis philosophiae christianae...*, Tyrnaviae 1805; *Sensa moralia [...] similia sensa moralia et religiosa virorum saeculi XIX. [...]*, Posonii 1805; *Statuta Peculiaria pro archi-dioecesi Agriensi*, Agriae 1805; *Ankündigung über die Canonische Visitation*, Agriae 1806; *Statuta generalia*, Agriae 1806; *Három beszéd, melynek egyike a nagymélt. országbirája, kettője pedig a mltgos első egri érsek által tartattak és gróf Stollberg története*, Eger 1807; *Legum decimalium regni Hungariae discussio, et combinatio brevis, et succincta*, Agriae 1807. • *Források*: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Fuchs; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Cum onus humeris Nostris impositum...*, Agriae 1804–1805 (körlevél); *Dudum Vobis...*, Agriae 1805 (körlevél); *Dum doctor gentium...*, Agriae 1805 (körlevél); *Gravissimi pastoralis...*, Agriae 1805 (körlevél); *Postquam seb decima...*, Agriae 1805 (körlevél); *In solemnibus canonicis...*, Agriae 1806 (körlevél); Hazai Tudósítások 2 (1807) II/1: 3; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 4. Band, 16. 12. 1807;

MÉSZÁROS GYÖRGY, *Halotti dítséret...*, Eger 1807; Leonardus Ciani, *In exequiis Franc. Xav. Fuchs primi archiepiscopi Agriensis...*, Eger 1807; Episcopatus Nitriensis, eiusque Praesulum memoria, 1835. • *Irodalom*: BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 5–8; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 51, 70; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 372, 423; SAMUEL BREDETZKY, *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*, 3. Band, Wien 1804; CSERENYÉY ISTVÁN, *Néhány kép a nyitrai püspökség két utolsó századából IV*, Religio LXXII (1913) 5: 78–80; OTOMAR GERGELYI, *Ako sa hospodárilo na nitrianskom biskupskom panstve v roku 1800?*, Agrikultúra 4 (1965) 79–93; HC VII–IX; KONCZ ÁKOS, *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger 1892, 91–92; ORBÁN JÁNOS, *Fuchs Xavér Ferenc első egri érsek élete*, A pesti növendékpapság magyar iskolájának munkálatai XIII (1846), 313–338; SZINNYEI, III, 828–831; ZELLIGER, 142.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 461–462.

TENGELY ADRIENN

III.1.2. FISCHER ISTVÁN, NAGYSZALATNYAI BÁRÓ (1754–1822)

Szatmár, 1805. február 12. – 1807. szeptember 18.

Eger, 1808. február 18. – 1822. július 4.

1754. október 11-én született (október 21-én keresztelték) Bacskón (Bačkov SK). Apja nagyszalatnyai báró Fischer József, a kassai királyi kamara tanácsosa, majd a szomolnoki bányászati hivatal igazgatója, anyja báró Perényi Erzsébet. A család 1692-ben szerzett bárói rangot.

Középiskolai tanulmányait Kassán, majd a kisszebeni (Sabinov SK) gimnáziumban végezte. 1768–1773 között Kalocsán, Pesten és Nagyszombatban végzett bölcsészeti és jogi tanulmányokat. 1776-ban felvételt nyert az egri szemináriumba, majd 1778-tól teológiai tanulmányait a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban folytatta. Az alsóbb papi rendeket 1777-ben vette fel Egerben Eszterházy Károly püspöktől, majd 1780-ban Rómában szentelték alszerpapnak és szerpapnak. 1781. április 2-án ugyanitt szentelte áldozópapnak Giuseppe Maria Contesini érsek.

1781-ben tért haza. Két évig káplánként működött, majd 1783-ban hevesi plébánossá nevezték ki. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, sok elismerést kapva: 1784-ben egri oldalkanonoki kinevezést kapott, 1785-ben tarcafői

(Torysky SK) főesperes, 1790-ben battai apát, 1797-ben őrkanonok lett. 1801-ben dulciniai választott püspökké nevezték ki. 1803-ban átvette az egri püspöki helynöki hivatalt Miklóssy Ferenc nagypréposttól, akit nagyváradi püspöknek neveztek ki. Közben országos közhivatalokat is betöltött: 1795-től a Királyi Tábla, 1801-től a Hétszemélyes Tábla tagja volt.

1804. június 2-án nevezte ki I. Ferenc király az újonnan létrejött szatmári egyházmegye első püspökévé. VII. Pius pápa augusztus 20-án erősítette meg hivatalában. 1804. november 18-án Fuchs Ferenc Xavér egri érsek szentelte püspökké Egerben, püspöki székét 1805. február 12-én foglalta el. Nagy energiákkal fogott hozzá az új egyházmegye megszervezéséhez, először is a szükséges intézmények és épületek kialakítására helyezve gondot. Bár megkapta a szentjobbi apátságot, de ennek elhanyagolt állapota miatt jövedelme nem fedezte az új püspökség költségeit, így azt nagymértékben magánvagyonából egészítette ki. Megszervezte a szatmári szemináriumot. Mivel ennek még nem volt megfelelő épülete, ezért a korábbi jezsuita rendház és egy régi iskolaépület megvásárlásával és felújításával újonnan kialakított püspöki palotát engedte át a kispapoknak, ő maga pedig Erdődön (Ardud RO) a Károlyi család vendégeként élt egy évig. A város közelében egy kertet és egy majort is megvásárolt a kispapok ellátása és egészséges pihenése céljaira. Az újonnan felmerülő igények és lehetőségek szerint átszervezte a terület egyházi közigazgatását is: 1805-ben az új egyházmegyében lévő eddigi két esperesi kerületet, az úgynevezett szatmárhegyit és a nagykárolyit három kerületre osztotta fel (nagykárolyi, nagybányai és erdődi kerület), majd 1806-ban az utóbbit kettéválasztotta erdődi és szatmári kerületre. Emellett több új plébániát is alapított. Az új püspöki székváros, Szatmárnémeti (Satu Mare RO) fejlesztéséért is sokat tett: a székesegyházi rangra emelt plébániatemplomot megnagyobbíttatta és kieszközölte I. Ferenc királytól, hogy a régi, már nem működő gimnáziumot újra megnyissák és két bölcsészeti osztállyal is kibővítsék, létrehozva a Szatmári Püspöki Líceumot. Kijelölte az új egyházmegye védőszentjét Szent István király személyében. Egri érsekké való kinevezése után is szívén viselte a szatmári egyházmegye sorsát: az általa megkezdett épületek folytatására 700 000 téglát és anyagi fedezetet hagyott és végrendeletében is nagy összegeket hagyományozott különféle helyi jótékony célokra.

Fuchs egri érsek halála után 1807. július 10-én I. Ferenc király őt nevezte ki egri érseknek, kinevezését VII. Pius pápa 1807. szeptember 18-án hagyta

jóvá, érseki székét 1808. február 18-án foglalta el. Egyúttal Heves és Külső-Szolnok vármegye főispánjává is kinevezték, mivel az egri főpásztorok töltötték be a vármegye örökös főispáni tisztségét. Habsburg Károly Ágost esztergomi érsek halálával, a prímási méltóság megüresedésével 1808-tól kezdve hosszabb ideig királyi felhatalmazás alapján ő látta el a prímás országos egyházi és közeleti feladatait: a Helytartótanács Egyházi Bizottságának elnöke (1820-ig), a pesti Központi Szeminárium felügyelője, szentszéki felhatalmazás alapján a prímás bírói jogkörének gyakorlója volt. Aktívan részt vett az 1822-es nemzeti zsinat előkészületeiben is, de ezt már nem élhette meg. Országos feladatai és egyre súlyosbodó betegségének gyógykezelése miatt sok időt töltött távol Egertől, ezért csak az egyházmegye néhány részén tudott *canonica visitatiót* tartani (1810, 1811, 1819), de az egyházmegye ügyeit a távolból is nagy gonddal kezelte.

A napóleoni háborúk alatt nagymértékben kivette a részét a háborús terhek viseléséből. 1809-ben I. Ferenc családját Egerben látta vendégül és néhány hétig itt őrizték a Szent Koronát is. Minden ezüstneműjét, körülbelül másfél mázsányi ezüstöt ajánlott fel háborús célokra, s mintegy 4000 sebesültet ápoltatott az egri Líceumban és a kolostorokban berendezett szükségkórházakban.

Rendkívül bőkezűen adakozott különféle célokra, közismert volt jótékonykodásáról. Különösen fontosnak tartotta a nélkülözők ellátását. 100 000 forintos alapítványt tett a szegény lelkipásztorok és tanítók felsegélyezésére, s amikor a napóleoni háborúk alatt a pénzromlás miatt ennek értéke 20 ezerre apadt, ismét kipótolta 120 800 forintra. Megszervezte a Fuchs érsek által felállított egri Szegénygondozó Intézetet. Gondoskodott 20–30 szegény jogakadémiai diák ellátásáról és taníttatásáról, s szegény leányokat is magánháznakál neveltetett saját költségén. Az 1817-es nagy éhínségben nagy összegeket fordított a szegények ellátására és élelmet osztott az érseki uradalomból. Rendszeresen adakozott árvíz- és tűzkárosultak javára is. Templomot építtetett Fedémesen, Geszteréden, Kemecsen és Keresztúton (ma Kótaj); illetve nagy összegekkel támogatta a füzesabonyi, a gyöngyössolymosi, a sáti és a tiszafüredi templomok felújítását. Hasonlóképpen támogatta a geszterédi, kemecsei, keresztúti (ma Kótaj), tiszadadai és nagykállói plébániaépület felépítését és sok más plébánia felújítását és bővítését. Felnémethben, Egerben és Geszteréden elemi iskolákat állíttatott fel és azokat saját költségén tartotta fenn. Emellett nagy összegekkel támogat-

ta a Ludovika Intézetet, a Nemzeti Múzeumot, a váci Siketnémák Intézetét, a jászberényi ispotály felépítését is. 1811-ben káptalanával együtt százezer forinttal támogatta az egri Jogakadémiát (*Foglarium*), mely a devalváció miatt csődközeli állapotba jutott. Érseki működése alatt rendkívül nagy összeget, összesen 700 ezer forintot adományozott különféle jótékony célokra, s végrendeletében is vagyonát ilyen célokra ajánlotta fel, a különféle levonások után maradt összeg általános örökösének a vidéki plébánosok és tanítók alapját téve meg.

Hangsúlyt helyezett a jozefinizmus alatt visszaesett hitélet újjáélesztésére. Kapcsolatban állt Széchényi Ferencnek a katolikus hitéleti restaurációt célzó úgynevezett bécsi körével. Szatmári püspökként elrendelte, hogy a vasárnapi és ünnepi szentbeszédeken kívül külön nagybőjti szentbeszédeket is tartsanak, s Egerben is kötelezte a papságot, hogy minden vasárnap és ünnepén tartsanak szentbeszédet és buzdítsák a híveket a gyakoribb gyónásra. A pasztoráció fejlesztése érdekében 1815-ben új rituálét adatott ki (*Rituale Agriense*), s összegyűjtött körleveleit is kiadatta nyomtatásban.

Hosszú, fájdalmas vesebetegsége után 68 éves korában hunyt el 1822. július 4-én. Temetésére július 9-én, ünnepélyes gyászszertartására augusztus 28-án került sor. Teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik.

Végrendeletében az egri *Foglarium*ra 50 000, a szatmári egyházmegye céljaira pedig 30 000 forintot és könyvtára jelentős részét hagyta. Kisebb összegeket hagyott az érseki uradalom területén és a családjai birtokain lévő templomokra, a hevesi templomra, melyben plébános volt, valamint az egyházmegyében található rendházakra. Vagyona maradék részét a falusi papok és tanítók segélyezését célzó alapítványra hagyta.

• *Művei: Exercitatio de caeremonialibus...*, Romae 1780; *Dictio [...] occasione installationis*, Posonii 1808; *Unsere oberhirtliche Wachsamkeit... [über] Sakrament der Taufe*, Erlau 1810; *Intés Érseki Eger városunk lakosainak köz-hasznára... rendelkezések... melyek az emésztő tűz gyászok következtetésének elbárártására*, Eger 1811; *Elő- és befejező beszéd, melyet Fischer István [...] a tek. nemes rendekhez mondott*, Eger 1812; *Rituale Agriense*, Budae 1815; *Salutatio Francisci I. imp. et regis in bello Gallico feliciter concluso Viennam reducis facta...* h. é. n. • *Források: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Fischer; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; Collectio pastoralium, et circularium litterarum*, Agriae 1808 (körlevél); *Feő pásztori hivatalunk kívánja...*, Eger 1810 (körlevél); *Casus in dioecesi archiepiscopo reservati*, Agriae 1812 (körlevél); *Inter graves et multiples...*, Agriae 1812 (körlevél); *Collectio pastoralium et circularium litterarum*, Agriae 1812; Col-

lectio pastoralium et circularium litterarum, Agriae 1814; *Collectio pastoralium et circularium litterarum... ab anno 1808. usque 1822. dimissum denuo recusa*, Agriae 1823; Hazai Tudósítások 2 (1807) II/5: 34–35, 12: 90, 48: 389; Hazai Tudósítások 17 (1822) II/3: 17, 4: 25, 6: 45–46, 21: 161–162; Tudományos Gyűjtemény 6 (1822) 7: 117; Magyar Kurír 35 (1822) II/6: 47; *Österreichischer Beobachter* 15. 5. 1821, 18. 7. 1822. (nekrológ); IOSEPHUS ORGLER, *Oratio Funebris...*, Buda 1822; FERENCZY JÓZSEF, *Báró Fischer István emlékezete*, Eger 1822. • *Irodalom*: BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 9–14; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 70, 76; BÁN PÉTER ET AL., *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000* (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14), Eger 2011, 397–398; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 423–424; GILLEMOT KATALIN, *Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre*, Budapest 1933; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), *Emlékkötet Fischer István érsek halálának 200. évfordulója alkalmából*, Eger 2024 (előkészület alatt); KISS, *Hatszáznégyen*, 82; KMETY ADRIEN–SZÖGI LÁSZLÓ, *Az egri felsőoktatás intézményeinek hallgatói, 1713–1852*, Eger 2021, 131; KONCZ, *Egri*, 83–84; *Schem. Cent. 1904*, 16–21; SZINNYEI, III, 523–525; VERESS ENDRE, *A Római Collegium Germ. és Hung. magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai I. Anyakönyv* (Fontes rerum Hungaricarum 2.), Budapest 1917, 241–242; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 462–465.

TENGELY ADRIENN

III.1.3. PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ OCIST, FELSOŐRI (1772–1847)

Szepes, 1819. május 12. – 1820. október 2.

Velence, 1821. április 15. – 1827. április 9.

Eger, 1827. szeptember 18. – 1847. december 2.

1772. november 2-án született a Fejér vármegyei Nagylángon (ma Soponya része). Anyja Hafner Mária Anna (1753 k.–1820), apja Pyrker István (1731/32–1814), korábban katona, majd a gróf Zichy család intézője volt. Még születése napján János névre keresztelték. Hat testvére volt. 1818-ban családnevének addigi írását (Pircher) megváltoztatta arra hivatkozva, hogy apja egyik öccsét egy Pyrker nevű nemes rokonának ismerte el, így jogilag az egész család elnyerte a nemességet. P. a hivatali irodalomban használatos „felsőőri” előnevet eddigi ismereteink szerint nem használta. Hangsúlyozta

mindkét nagyapja tirolai származását. Későbbi életútjára nézve meghatározó volt a katonai pálya iránti vonzalma, melyet apjától örökölt, valamint – anyja hatására – a hegyek utáni vágyakozása. P. tanulmányait magántanulóként kezdte. Nyolcéves korától a tereziánus oktatási reform keretében létesített, közeli székesfehérvári normaiskolába járt. 1782–1786 között az ottani, egykori jezsuita gimnáziumban tanult, amelyet ekkor már a pálosok vezettek. Önéletrajzában két tanárát emeli ki, akik írói tevékenységet folytattak és a magyar múlt eseményei által törekedtek hazafiasságának és katolikus vallásának erősítésére.

P. 1787–1789 között Pécsen tanult a Győrből átköltöztetett Királyi Akadémián. Az előzetes záróvizsga után szeretett volna az osztrák csapattal a törökök ellen harcolni, azonban ezt megakadályozta az 1790-ben megkötött fegyverszünet. Szülei elszegényedése miatt nem folytathatta felsőfokú tanulmányait. P. a Budára helyezett Helytartótanácsnál kapott egyszerű írnoki állást, amelynek előfeltétele volt, hogy írásban és szóban alaposan megtanuljon németül. 1792 márciusában otthagyta írnoki állását, amelynek hátterében a munka egyhangúsága mellett feltehetően egy reménytelen szerelem is szerepet játszott. Miután elfogadta egy itáliai nemes bizonytalan ajánlatát titkári állásra, vagyontalanul több hónapos utazásra indult, amelynek során kalandos körülmények között Nápolyig jutott. A Nápolyból Genovába vezető hajóútjához kapcsolódik az a P. által hivatalosan soha nem cáfolt legenda, miszerint rabszolgaként Algírba hurcolták és menekülése csak a szerencsén múlt volna.

Miután hazatért szüleihez, ismét szeretett volna magasabb rangú katona lenni, ez azonban nem volt kivitelezhető. Ebben a helyzetben egy bécsi barátja azt ajánlotta neki, hogy lépjen be egy szerzetesrendbe, hogy ezáltal megszabaduljon az egzisztenciális nehézségektől és írói tehetségét kibontakoztathassa. Két ajánlólevélnek, a megmenekült keresztény rabszolga nimbuszának és kedvező személyes benyomásának köszönhetően felvételt nyert a II. Lipót mérsékelt egyházpolitikája nyomán visszaállított, a Traisentalban fekvő lilienfeldi ciszterci kolostorba. 1792. október 18-án László szerzetesi névvel, novíciusként nyert felvételt a rendbe. A tehetségesnek tartott, jó kapcsolatteremtő képességű P-t 1784-ben a Sankt Pölten-i szemináriumi tanintézetbe küldték, ahol teológiát tanult. Emellett irodalmi tanulmányokat folytatott és elsajátította az angol, valamint a francia nyelvet. 1795. május 24-én örökfogadalmat tett, 1796-ban felvette a kisebb és az első nagyobb egyházi rendeket a

kolostor apátjától és Sigismund Anton Hohenwarttól, St. Pölten püspökétől, aki december 4-én pappá szentelte. Első lelkipásztori feladatai mellett szentírástudománnyal foglalkozott, valamint ezzel összefüggésben ókori nyelveket tanult. Bár szeretett volna a teológia tanára lenni, ezt megakadályozta súlyos betegsége, amit valószínűleg akkor kapott el, amikor tifuszban szenvedő katonákat ápolt.

1798 elején a kolostor gazdasági igazgatója lett. Törekedett a rendház zilált helyzetben lévő gazdaságának rendezésére, azonban ebben megakadályozták a háborús terhek, a természeti katasztrófák és az apát rossz gazdálkodása. Miután a kormány az apátság vezetésének újraszabályozását rendelte el, P. kamarás és az erdészeti hivatal vezetője lett, melynek során minden intézkedést ellenjegyeznie kellett és ő felelt az apátság anyagi fedezetét biztosító erdőállományért. P. ennek ellenére folytatni tudta irodalmi tevékenységét. Ekkor írta első drámáit és költeményeit, amelyek hazaszeretetéről és a hegyek iránti vonzalmáról szólnak. Későbbi pályájára nézve meghatározó volt, hogy Ferenc császár és király fivérei felkérték: legyen kísérőjük a közeli Ötscher-hegység megmászása során; ettől kezdve tartósan összeköttetésben állt az uralkodóházzal. Ferenc császár meghívta az 1814/15. évi bécsi kongresszus egyes üléseire, ahol P. kapcsolatba lépett a német nyelvű területek további uralkodóházaival. Egész életében az uralkodó hű szolgájának tartotta magát. A napóleoni háborúk hosszú távú következményekkel jártak a lilienfeldi apátságra nézve, 1805-ben kirabolták a kolostort.

P-t 1807-ben kinevezték Tüurnitz község plébánosává. A községben a helyi parasztok megölték Napóleon két katonáját, ezért a francia parancsnok elrendelte a falu felgyújtását. P. könyörgésére azonban megkegyelmezett a falunak, miután P. magát ajánlotta kezesként hívei viselkedéséért. A lilienfeldi apátság gazdasági helyzetét közben súlyosbították a hadiadók, a rekvirálások és a beszállásolások, majd az 1810. szeptember 13-i tűzvészben a templom, a könyvtár és néhány egyéb helyiség kivételével minden épület leégett. P. erősen kritizálta az apátság addigi vezetését, majd miután 1811 közepén perjelle lépett elő, minden energiáját az újjáépítésre fordította. Az apát halála után P. esélyes volt az utódlásra, a konvent azonban megosztott volt. A szerzetesek egy része értékelte műveltségét, ékesszólását és ügyességét, mások azonban mindezek mögött érvényesülési vágyat sejtettek. Ettől függetlenül 1812. július 12-én rá esett a választás. Apáttá Crüts van Creits St. Pölten-i főpásztor benedikálta július 22-én. P. meg tudott felelni az elvárá-

soknak: újjászervezte az apátság gazdálkodását és helyreállította a kolostor épületét. Új méltósága révén bécsi művész körökbe – különösen Karoline Pichler író nő szalonjába – is bekerült. Kapcsolatban állt továbbá Friedrich Rückert és Franz Grillparzer költőkkel, akikkel a későbbi években bizonyos szinten rivalizált. Még lilienfeldi apátként látogatott el Gastein fürdőhelyre, ahol a későbbiekben majdnem minden évben hosszabb ideig nyaralt, ezzel jelentősen hozzájárulva a hely népszerűsítéséhez. Támogatta Hofgastein gyógyfürdővé történő kiépítését. 1837-től kezdve a nyári fürdőzés hagyományát a nagyvilági Karlsbadban tett látogatásokkal egészítette ki. Mindkét fürdőhelyen katonai fürdőt létesített.

P. a katolikus papok azon körébe tartozott, akiket Ferenc császár és király az uralkodóház iránti hűségük, az uralmi rendszerbe történő biztos betagozódásuk és adminisztratív képességeik miatt alkalmasnak talált magasabb egyházi hivatalokra. 1818-ban a görzi, majd a székesfehérvári püspöki szék várományosa volt. Ugyanabban az évben, gyógyfürdőzése alkalmával értesült arról, hogy a király augusztus 18-án szepesi püspökké nevezte ki. A pápa 1818. december 21-én erősítette meg a kinevezést, P. 1819. február 24-én köszönt le apáti méltóságáról. Püspökké 1819. április 18-án Hohenwart bécsi érsek szentelte a bécsi *Stephansdomban*, a társszentelők Josef Pauer († 1826) tábori püspök és Matthias Steindl († 1828) bécsi segédpüspök voltak. P. 1819. május 12-én vette birtokba egyházmegyéjét az irgalmasrendiek ottani templomában rendezett ünnepség keretében.

P. 1819-ben két hónapos vizitációs útja alkalmával végigjárta egyházmegyéje nagy részét; sok helyen 24 éve nem volt bértálás. A jelentések szerint számos olyan vegyesházasság volt, amelyek esetében a hatóságok gyakran nem gondoskodtak a gyermekek katolikus neveléséről. Az egyik fő gondot az épületet és képzett tanítókat nélkülöző vidéki iskolák elhanyagolt állapota jelentette. P. támogatásra szólította fel a papságot és a híveket, és a püspöki szeminárium termeiben még novemberben megkezdődött a tanítók képzése a szükséges tárgyakkal, továbbá az orgonaoktatás és a sekrestyéképzés. P. a későbbiekben tanítóképző alapításával foglalkozott, amelyet először a lőcsei gimnáziumban akart elhelyezni, később azonban Szepeshelyt tette meg az intézmény székhelyéül, mivel úgy vélte, hogy ott jobban megvalósulhat az intézmény felügyelete. A tanítóképző hamarosan megkapta az engedélyt, és P. javaslatára nem a kassai tanügyi hatóság, hanem közvetlenül a budai Helytartótanács felügyelete alá került. A tanítóképző műkö-

désével jelentősen megnőtt az elemi iskolai oktatás színvonala az egyházmegyében, és hasonló magyarországi intézmények számára követendő példává vált.

P. 1819/1820 telén Bécsbe utazott, ahol a császár közölte vele, hogy velencei pátriárkává akarja kinevezni. Ennek hátterében a császári állam egykori velencei részének nehéz egyházi viszonyai álltak, mivel e területre vonatkozóan csak nehezen sikerült megszerezni a pápától a császárnak járó kinevezési jogot. A császár remélte, hogy egy már megerősített, hivatalban lévő püspökkel elkerülheti a Szentszék ellenállását, ráadásul P. tudott olaszul. Az uralkodó bizalmasan kifejtette a pátriárka politikai kulcsszerepét is, mivel az új, osztrák fennhatóságot a lakosság nagy része idegen uralomnak tekintette. P., miután kifejtette kétségeit, kezdetben le tudta beszélni a császárt tervéről. P. ellenállásához hozzájárult az is, hogy attól tartott, a kinevezéssel jövedelme – mellyel évek óta számos családtagját támogatta – jelentősen lecsökkenne. Miután visszatért a Szepességbe, újabb vizitációs útra vállalkozott, melynek során mintegy 10 000 hívőt bérált. Ekkor értesült arról, hogy a császár 1820. május 23-án valóban kinevezte velencei pátriárkának. P. 1820. szeptember 24-én tette le a hivatali esküt a bécsi nuncius előtt. A pápa 1820. október 2-án hagyta jóvá az áthelyezést. P. anyagi természetű aggályait figyelembe vették oly módon, hogy mintegy 20 000 forintot kivevő rendes pátriárkai jövedelmét a szepesi illetmény szintjére emelték, ezzel majdnem megduplázták, illetve neki adományozták Zselicszentjakab címzetes apátságát. Ezáltal a későbbiekben lehetősége nyílt Velencében egy „nagy ház” fenntartására. Ezen kívül a hatóság egy reprezentatív szárazföldi villát is biztosított számára.

P. 1821 januárjában, nem sokkal azután, hogy elindult új szolgálati helyére, súlyos balesetet szenvedett, mivel a kocsí a téli utazás során letért az útról és többször felfordult. P-t több hétig Gödöllőn és Pesten kezelték. Miután folytatta útját dél felé, részt vett a laibachi kongresszuson, a Szent Szövetség – Ausztria, Poroszország és Oroszország – uralkodóinak találkozásán. P. 1821. április 8-án érkezett Velencébe, ahol virágvasárnap, 15-én ikattatták be. Ezzel a hanyatlásnak indult város meghatározó hatóságává vált; úgy tűnt, hogy Velence a „halálos ágyán” fekszik (Franz Grillparzer). Miután Napóleon legyőzte a „*Serenissima*”-t, a lakosság mintegy egyharmadával lecsökkent. A mindennapi gondokat tetézte a terjedelmes osztrák hivatali apparátus, amely csak a bécsi kormányzervek utasítására intézkedhetett.

Az idegen, korlátozott olasz nyelvtudású, a kormányzat emberének számító P-t a várakozásnak megfelelően bizalmatlanul fogadták. Az ellenállást fokozták P. jozefinista eszméket követő intézkedései, amelyeket a papság jelentős ellenállásával szemben hajtott végre. P-ről mint az egyetlen nem olasz pátriárkáról a későbbiekben az egyházmegye történetírása is csak szerényen emlékezett meg.

P. még érkezése évében megkezdte a város templomainak, a környező szigetek és szárazföldi területek látogatását, amelyet hetente, vasárnap és hétfőn végzett. Az eredményt részletes vizitációs jelentés formájában küldte meg a császárnak. Ebben ismertette a püspökség elhanyagolt állapotát, és ígéretet tett arra, hogy azt az osztrák kormányzat pasztorális ideáljának megfelelően fogja felvirágoztatni – így biztosítva a maga számára az uralkodó további kegyét. A következő években is tavasztól novemberig csupán heti két napot tartózkodott Velencében, a hét többi napját a Pádúához közeli, Brenta folyó melletti villájában töltötte. Emellett nagy utazásokat tett Itáliában és a délnémet területeken, a nyarat rendszeresen Gasteinban töltötte. P. kijárta, hogy a dózsék palotájában reprezentatív pátriárkai lakosztályt rendezhessen be, továbbá elérte a Szent Márk-templom székesegyházi rangra emelését, egyúttal új székeskáptalan alapítását, amelybe maga választott kanonokokat. A káptalan jobb javadalmazására anyagi forrást keresve fedezte fel a nagy múltú, javadalommal rendelkező papi szövetségeket (a kilenc úgynevezett *Nove Congregazioni*-t), amelyek az érett középkor óta működtek és saját belső fegyelmi bíraskodással rendelkeztek. Kitartó ellenállásuk megtörésére P. új statútumokat vezetett be számukra, ezáltal főpásztori felügyelet alá kerültek, és erőbben részt kellett venniük a hagyományos lelkipásztorkodás támogatásában, személyi és anyagi téren egyaránt. Ezzel párhuzamosan Velence város plébániáit a politikai beosztás mintájára esperességekbe vonta össze. Ettől kezdve az esperesek lettek a kormányzati intézkedések fő közvetítői, feladatok volt az Alpoktól északra fekvő katolikus területek mintájára esperesi kerületi gyűlések megrendezése is. Jelentős konfliktust idézett elő a papsággal, hogy P. új rendelkezést adott ki a harangozásra, továbbá – ugyancsak az Alpokon túli mintát követve – két vasárnapi szentbeszéd tartására vonatkozóan. P. önéletírásában megemlékezik arról is, hogy a Szent Márk-székesegyház kasztráltjait fiúkórusra (*Sängerknaben*) cserélte le, továbbá, hogy a büntetendő vagy deviáns viselkedésű papok részére javítóintézetet, az idős és szegény klerikusok számára otthont létesített.

P. ki volt téve annak a feszültségnek, ami Velence, Bécs és Róma eltérő egyházpolitikai elvárásaiból adódott. A rendfenntartó hatalom képviselője volt, és egyúttal meg kellett nyernie a lakosság bizalmát. A római Szentszék ugyanakkor megpróbálta kiterjeszteni befolyását az észak-itáliai püspökökre. P. 1823 tavaszán császári engedéllyel, Antonio Rosmini (1797–1855) fiatal tudós pap kíséretében négy hetes római *ad limina* látogatásra indult, amelyet alapos városnézéssel kötött össze. Ennek során számos bíborossal találkozott, és a már nagyon idős VII. Pius pápa többször is fogadta audiencián. Nagy hatással volt rá a *pontifex* személyisége, akit az elmúlt negyed évszázad átalakulásai fölött szemet hunyó állhatatosság szimbólumának kezdett tekinteni. Mindez nem maradt hatás nélkül: bár mindig hű szolgája volt a császári háznak és szorgalmazta az egyház bekapcsolását a politikai rendszerbe, egyházi és teológiai szempontból a következő évtizedekben egyre konzervatívabb és „rómaibb” lett.

A császár 1825. évi ünnepélyes velencei látogatásakor értesült arról, hogy hamarosan az egri érseki székre helyezik át, ami feltehetően megfelelt az ő elképzeléseinek is. Bár korábban kilátásba helyezték bíborosi kinevezését, ezt visszautasította, nehogy ezáltal Velencéhez legyen kötve. A „*Serenissima*” részére egyfajta búcsúajándékká váltak azok a hosszú távon kiható kormányzati intézkedések, amelyeket P. beadványaival jelentősen támogatott. Pátriárkaként *ex officio* a város szegényügyi bizottságának (*Commissione di pubblica Beneficenza*) elnöke volt, amelynek olykor akár 40 000 rászorulóóról kellett gondoskodnia. A császárnak benyújtott emlékiratával elérte a napóleoni korszakban elkobzott alapítványi javak felszabadítását. A város gazdasági felépülésére nézve hosszú távú hatást gyakorolt Velence szabad kikötővé nyilvánítása, amelyet P. is szorgalmazott. Hatéves velencei működése személyes életében is gazdasági sikert jelentett. Az ezekben az években szerzett jelentős jövedelme lehetővé tette számára, hogy terjedelmes képgyűjteményt hozzon létre olyan jelentős műalkotásokkal, mint Gentile Bellini († 1507) „Catarina Cornaro arcképe” vagy a velencei Giorgione († 1510) festőnek tulajdonított „Fiatal férfi arcképe” című munkák. Ugyancsak ekkoriban vásárolta a bécsi *Renngasse*-n azt a négyemeletes házat, amelynek mintegy 6000 forintos éves bevételét 1841-ben felerészben egy felnőtt vakokat támogató alapítványnak adományozott, míg másik felét élete végéig megtartotta „váratlan véletlenek” esetére. Egri kinevezése még egy évig húzódott, majd 1826. november 9-én következett

be. Az áthelyezést Róma 1827. április 9-én engedélyezte. Pápai és császári engedéllyel megtarthatta a pátriárkai címet. 1827. szeptember 16-án vonult be Egerbe ünnepélyes keretek között, majd 18-án lépett hivatalába. Beiktatásával az érsekség öt éves üresedésének időszaka zárult le.

Az új egyházmegye kormányzata az addigi mintát követte. Számos tevékenységet tett lehetővé, hogy az érseki jövedelmek évi mintegy 300 000 forintra emelkedtek, ami elsősorban P. gazdasági képességeinek volt köszönhető. P. 1828 tavaszán és 1829-ben az érsekség távol eső területeire látogatott el, ahol tízezreknek szolgáltatotta ki a bérálás szentségét. Az egyházlátogatásokat követően írásban utasította a plébánosokat a vallási és a kulturális viszonyok javítására. Azokon a plébániákon, amelyek nem rendelkeztek katolikus iskolával, a helyi papokat szólította fel a tanításra. Az egyházi iskolákban olvasás, írás és számtan mellett hittant, zenét és történelmet kellett tanítani. P. a papság anyagi támogatásával 1828-ban életre hívta az első magyar nyelvű tanítóképzőt, amely a Foglár-intézetben kapott helyet, és két éves képzéssel kezdte meg működését. Ezenkívül Egerben rajziskola (*schola graphidis*) alapítását kezdeményezte, amely 1828-ban nyitotta meg kapuit, továbbá Egerben és környékén iskolák építését támogatta. P. nevéhez fűződik az új, klasszicista stílusú székesegyház megépítése, amelyhez érseki működése kezdetétől hozzájárult. Az építkezés 1831-ben kezdődött Hild József tervei alapján, a szobrok és a belső berendezés nagyrészt Marco Casagrande olasz szobrász munkája. Az építkezés és a berendezés költségeinek felét, mintegy 800 ezer forintot P. vállalta magára. A gördülékenyen lezajlott építkezés eredményeként 1837-ben szentelték fel a székesegyházat, amely alapterületét tekintve Magyarország második legnagyobb temploma.

A hagyományos jogszabályok következtében P. és a káptalan Eger földesurának szerepét töltötte be, és nagy befolyással volt annak arculatára. Ő hagyta jóvá az építkezéseket, a felújításokat csakúgy, mint a telkek vásárlását vagy eladását és az utcák irányát. 1828-ban Városszépítő Bizottság létrehozását kezdeményezte, 1832-ben a városi kaszinó alapítói tagja lett. Támogatta az egykori török fürdő helyén az egri gyógyfürdő megépítését, melynek rendszeres látogatója volt. Jelentős szerepe volt az egri vár romlásának megállításaiban és az 1552. évi török ostromhoz fűződő vármírtosz megszületésében. A várudvarban kiállított egy Szent István-szobrot, és ide hozatta Dobó István várkapitány sírjának fedlapját Dobórusz-

káról (Ruská SK). 1834-ben az új kaszárnya elhelyezésére az általa 1827-ben megszerzett egykori jezsuita gimnázium épületét javasolta a városi tanácsnak. 1842-ben az egri helyőrség részére tiszti szállást létesített. Egy 17. századi szerződés (az úgynevezett *transactio*) értelmében a városban nem telepedhettek le „eretnekek” és zsidók. Amikor 1840-ben egy törvénycikk biztosította zsidók számára a szabad letelepedést, P. beköltözésüket különleges adóhoz kötötte. Jótékonyasági intézkedéseinek egyike volt, hogy 1831/32-ben lépéseket tett a pusztító kolerajárvány áldozatainak megsegítésére. 1838-ban az árvíz sújtotta pesti lakosságot kenyérszállítmánnyal segélyezte. 1842/43-ban Egerben az irgalmas rend kezelésében lévő kórház mellé templomot építtetett.

P. egri érsekként formálisan Heves vármegye főispánja volt, aminek a 19. században már csak korlátozott jelentősége volt. A vármegyegyűléseken választották meg az alsótáblai követeket és látták el utasításokkal őket, ami nagy feszültségekhez vezetett. Az 1833. októberi viharos választás véres összetűzéshez vezetett. Nem várt konfliktust idézett elő a bécsi hatóságokkal, hogy P. önhatalmúlag ünnepséget hirdetett Habsburg Ferdinánd magyar királlyá koronázásának 300. évfordulója alkalmából. Az udvar nemtetszését váltotta ki továbbá, hogy főispánként adminisztrátorral, az érsekségben pedig általános helynökkel (Rajner Károly: 1828: nagyprépost, 1830: választott püspök, 1840: segédpüspök) képviseltette magát. Bár remélte, hogy elnyerheti az 1831 óta üresedésben lévő prímási méltóságot, ez nem teljesült. A főrendiház tagjaként 1832 decemberében részt vett az új, negyven hónapig húzódó országgyűlés megnyitóján. Fontos napirendi pont volt többek között a vegyesházasságok kérdése, továbbá határozat született a Nemzeti Színház és a Nemzeti Múzeum megalapításáról. P. a múzeumnak adományozta Velencében gyűjtött terjedelmes képtárát. Az 1839/40. évi országgyűlés elsősorban a magyar államnyelv, a társadalmi és kulturális modernizáció és – ismét – a vegyesházasságok kérdésével foglalkozott, amelyek az 1843/44. évi országgyűlés vitáit is meghatározták. Bár P. egyházpolitikai ambíciói az 1830-as évektől kezdve jelentősen visszaestek, az 1843/44. évi országgyűlésen tartott beszédében a szigorú jozefinizmus ellen foglalt állást és megvédte Clemens August Droste zu Vischering kölni érsek a kultúraharc irányába mutató álláspontját, amelyet P. személyesen ismert meg még azelőtt, hogy kollégáját 1837-ben letartóztatták a porosz hatóságok.

P. egyházkormányzásának mindhárom szakaszát meghatározta hazafias-vallásos írói tevékenysége az előírt egyházi és állami kötelezettségek mellett, sőt az írás gyakran került előtérbe ezek helyett. Fő művei a *Tunisiás* (1820), a *Perlen der heiligen Vorzeit* (1821) és a *Rudolph von Habsburg* (1825) voltak. P-nek 1832 és 1834 között sikerült irodalmi műveit a legjelentősebb német nyelvű kiadónak számító Cotta-nál publikálni. P. irodalmi életműve a kortársaktól csípős kritikát és magasztos dicséretet egyaránt kapott, utóbbi a szerzőt olykor egyenesen az „új Homérosz”-ként ünnepelte. P. gondosan számontartotta a visszautasítást és a helyeslést is, és igyekezett maga irányítani munkáinak visszhangját, ezáltal gyakran kínos mértékben függni kezdett a hízelgőktől. A kritikus recenziókra válaszul ellenkritikákat jelentetett meg, amelyeket olykor saját maga írt álneven. Költői munkásságának emlékezetét az utókor két, Franz Schubert által megzenésített költeményében – *Das Heimweh* (op. 79, 1; DV 851) és *Die Allmacht* (op. 79, 2; DV 852) – őrzi. Mindkét dal 1827-ben jelent meg egy bécsi zeneműkiadónál, P-nek ajánlva. Ebben feltehetően szerepet játszott, hogy a zeneszerző – ahogy néhány évvel korábban is, amikor P-nek ajánlotta negyedik dalfüzetét – anyagi támogatást remélt.

Rendkívül fájdalmas, szakaszonként fellépő arcideggyulladás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy P. 1836 októberétől kezdve egyre inkább visszavonult a hivatali ügyektől. Hosszabb nyári gyógyfürdőzésektől eltekintve ezekben az években nagy utazásokat tett Németországban, Észak-Itáliában és Svájcban. Emiatt számos terve egyáltalán nem vagy csak sokkal később valósult meg. Csak 1846-ban értesült például arról, hogy a városi tanács 1843-ban javaslatot tett egy vasárnapi iskola létesítésére iparoslegények és tanoncok részére. 1842-ben, a ciszterci rendbe lépésének 50 éves jubileuma alkalmából rendezett ünnepségen megemlékeztek a lilienfeldi időszak legendás tetteiről. Ugyanabban az évben az egri székeskáptalan részére két javadalmat alapított. 1844-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, 1845-ben a jenai egyetem tiszteletbeli filozófiai doktorrá avatta, miután korábban a würzburgi egyetemen tiszteletbeli teológiai doktori címet nyert. P. élete utolsó éveiben az egyre növekvő politikai konfliktusok tanúja lett. Figyelemre méltó, hogy 1845 márciusában aláírta azt a Metternichnek címzett emlékiratot, amely ellenezte a szigorú cenzúrát. Részt vett az Osztrák Tudományos Akadémia alapításában, amelynek tagja volt, és amelynek első ülését 1847. június 27-én korelnökként maga vezette. P. egyengette –

feltehetően kapcsolatai által – a Metternich államkancellár által nem kedvelt diplomata és orientalista, Josef von Hammer-Purgstall († 1856) útját az akadémia első elnökének posztjáig. Utolsó éveiben terjedelmes önéletrajzot írt, amely csak az 1960-as években jelent meg (magyar fordítása folyamatban van).

P. már 1845-ben, karlsbadi gyógykezelése alkalmával enyhe szélütést kapott. 1846-ban ugyanott annyira megbetegedett, hogy fennállt a tüdőbélulás veszélye. A sajtó már halálának hírért terjesztette. P. azonban még megérte aranymiséjét, amelyet 1846. december 8-án, nagy pompával ünnepelt Egerben. A nagymise végén újra megáldott egy aranylakodalmát ünneplő házaspárt, és két, aznap megkeresztelt hívőt – egy zsidó származásút és egy protestánst – bérmált. A gálavacsorán részt vevő 170 vendég tizenkét, magyar és német nyelven írt ünnepi verset kapott. Az utolsó érzelmi csúcspont a Ferenc császár tiszteletére általa *Bad Hofgastein*-ban emeltetett emlékmű avatása volt 1847. augusztus 15-én. A szellemileg ép, 74 éves P. 1847. december 2-án, Karlsbadból érkezve a bécsi *Neustädter Hof*-ban halt meg. 9-én, végakarátának megfelelően a lilienfeldi köztemetőben, egy egyszerű márványlap alá temették, szívét azonban az egri székesegyház altemplomában helyezték el. Utolsó titkára, Tárkányi Béla pap költő naplójában P-t – kevésbé hízelgő módon – „fösvény” és „kevésbé buzgó főpásztornak” festette le; a lilienfeldi temetést úgy értelmezte, hogy kevésbé kötődött egri „övéihez”, akik között nem időzött szívesen sem életében, sem halálában. P. már 1821-ben végrendelkezési szabadságot szerzett a pápától, majd 1847-ben a császártól is, mivel szerzetesként egyházzilag erre egyáltalán nem, állami részről főpásztorként pedig csak korlátozottan volt jogosult. Ezáltal végül szabadon rendelkezhetett vagyonáról, amelynek nagy részét rokonaira hagyta. A bizalmasainak és cselédekének szánt kisebb összegeken kívül további 10 000 forintot szentelt az egri székesegyház szerződésben már meghatározott képi ábrázolásainak kialakítására.

• *Művei (válogatás):* *Historische Dramen. Die Korwinen. Karl der Kleine. Zrínis Tod*, Wien 1810; *Sermo [...] Joannis Ladislai Pyrker de Felső Eör [...] ad clerum, populumque pastoralis suae curae creditum, occasione suae inaugurationis*, Leutsovia 1819; *Tunisius oder Kaisers Carl V. Heeresfahrt nach Afrika*, Wien 1820; *Perlen der heiligen Vorzeit*, Ofen 1821; *Epistola Pastoralis Joannis Ladislai Pyrker de Felső Eör Miseratione Divina Patriarchae Venetiarum Primatis Dalmatiae*, Viennae 1821; *Lettera Pastorale al Venerabili fratelli e figli dilettissimi in Cristo al Clero ed al Popolo*

della Diocesi di Venezia, Venezia 1822; *Rudolf von Habsburg*, Wien 1825; *A tutto il venerabile clero [...] e popolo della città e diocesi [...] di Venezia*, Venezia 1826; *Lettera pastorale nell' occasione di congedarsi della sua diocesi*, Venezia 1827; *Lettera pastorale nell' occasione di congedarsi da questa e recarsi alla nuova Sua Diocesi di Erlau in Ungheria*, h. n. 1827; *Epistola Pastoralis ad vener. Clerum dioecesis Agriensis*, Agriae 1828; *Sämtliche Werke. Neue verb. Ausgabe*, Stuttgart–Tübingen 1832–1834; *Oestreich. Eine Volks hymne. Heil dir, o theures Vaterland!*, Salzburg 1842; *Gebet. Ich preis im Staub Dich, o Herr*, Wien 1842; *Lieder der Sehnsucht nach den Alpen*, Stuttgart 1845; ALADAR PAUL CZINGER (Hg.), *Mein Leben: 1772–1847*, Graz–Wien–Köln 1966. (magyar fordítása előkészületben) • *Műveinek jegyzéke*: ROLAND DOBERSBERGER, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*, St. Pölten–Wien 1997, 612–635. • *Források*: MNL HVL Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának iratai, I. classis: Jogbiztosító okmánykönyvek és iratok (XII.3/f.) VI. Classis, 58. d.; MNL OL Az 1848–1849. évi minisztériumi levéltár, Álladalmi Javak Osztálya (H 26), Egyházi Szakosztály, 23. kútfő, I. tétel, 10–II. füzet; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kaiser-Franz Akten, Hofberichte 233; EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Pyrker; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény. • *Irodalom*: ADB; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 15–33; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 70, 72; BRUNO BERTOLI–SILVIO TRAMONTIN, *La visita pastorale di Giovanni Ladislao Pyrker nella diocesi di Venezia*, Roma 1971; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 424; CZEIGLER ÁBEL, *Felső Eöri Pyrker László, 1772–1847* (Ciszterci doktori értekezések), Budapest 1907; ROLAND DOBERSBERGER, *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*, St. Pölten–Wien 1997; DONCSECS ETELKA, *A vagabundus, a kalóz és a pap: Verseghy Ferenc és Pyrker János László fogságtapasztalatai*, Szépirodalmi Figyelő 16 (2017) 1: 30–41; DONCSECS ETELKA, *Patronátus és promóció: Verseghy Ferenc és Pyrker János László levelezése*, In *memoriam Verseghy Ferenc* (szerk. Doncsecz Etelka–Lengyel Réka), Szolnok 2018, 21–32; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN, *Pyrker János László érsek egri öröksége*, Eger 2017; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), *Emlékkötet Pyrker János László és Szmracsányi Lajos érsekek tiszteletére*, Eger 2020; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), *Tanulmánykötet Pyrker János László érsek születésének 250. éves évfordulójára*, Eger 2024 (előkészület alatt); HÖLVÉNYI GYÖRGY, *Pyrker emlékkönyv*, Budapest 1987; KISS, *Hatszázégyen*, 209; KONCZ, *Egri*, 200–202; KÓSA GYÖRGYI, *Historische Narrative in den historischen Dramen und Epen von Johann Ladislaus Pyrker*, Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae: Germanistische Studien 12 (2020), 53–64; KÁLMÁN KOVÁCS, *Johann Ladislaus Pyrker oder die Verweigerung kultureller Differenz. Eine Fallstudie*, Marijan Bobinac (Hg.), *Gedächtnis – Identität – Differenz*, Tübingen u. a. 2008, 43–54; ALEXANDER LÄUCHLI, *Der Dichter Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847)*, Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät, Zürich 1994; LÉNÁRT ORSOLYA, *Sprache und Identität deutschschreibender Autoren im Königreich Ungarn zwischen 1800 und 1848: Graf Johann Mailáth und die Pyrker-Debatte*, Temeswarer Beiträge zur Germanistik, Bd. 16., Temeswar 2019, 79–97; MADARÁSZ FLÓRIS, *Pyrker és a magyar írók*, Eger 1908; PIUS MAURER, *Johann Ladislaus Pyrker*, Biographia Cisterciensis (zisterzienserlexikon.de); PIUS MARTIN MAURER, *A Pátriárka*, Eger 2022; MÁTYUS NORBERT, *Pyrker János László olasz levelezése*,

Italianistica Debreceniensis 17 (2010) 51–56; ANTONIO NIERO, *I patriarchi di Venezia*, Venice 1961; ÖBL; TAMÁSSY-LÉNÁRT ORSOLYA, *Ein prägendes literaturhistorisches Ereignis des 19. Jahrhunderts. Die Pyrker-Debatte und die Rolle des Grafen Johann Mailáth (1786–1855)*, József Tóth–László V. Szabó (Hg.), Ereignis in Sprache, Literatur und Kultur. Event in Language, Literatur and Culture, Berlin 2021, 163–174; VADERNA GÁBOR, *Egyházi karrier és társadalmi mobilitás a 18–19. század fordulóján: Johann Ladislaus Pyrker és Kis János példája*, Egyháztörténeti Szemle 19 (2018) 4: 22–38; VINCZE DÁNIEL, *Eltékozolt Gyöngyök vagy egy sosem volt lehetőség? Adalékok Pyrker János László irodalmi tevékenységéhez*, Palócföld 55 (2009) 59–72; WALTER SAUER, *Ladislaus Pyrker und „Piraterie“ in Nordafrika. Kolonialpropaganda eines österreichischen Dichters im Vormärz?*, Wiener Geschichtsblätter 63–64 (2008–2009) 1: 25–35; WURZBACH; ZIVUSKA JENŐ, *Pyrker László élete és művei*, Besztercebánya 1904.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 466–474.

THOMAS SCHULTE-UMBERG–TENGELY ADRIENN

III.1.3A. LONOVICS JÓZSEF (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]

Eger, 1848/1849, kinevezett érsek

Kalocsa–Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

L. 1793. január 31-én született Miskolcon, polgári családban, Lonovics János és Klausz Terézia gyermekeként. A gimnázium néhány évét szülőhelyén végezte, majd 1808-ban felvételt nyert az egri papneveldebe, ahol a bölcsészetet 1812-ben, a teológiát 1817-ben fejezte be. Ottani tanárai közé tartozott Hám János későbbi szatmári püspök és Durcsák János matematikus mellett a Magyar Tudományos Akadémia három tagja is: Tittel Pál csillagász, Kovács Mátyás teológus és Imre János filozófus. 1817-ben pappá szentelték és ugyanabban az évben a pesti egyetemen elnyerte a teológiai tudományok doktora címet is. Magyar és latin nyelveken kívül beszélt a németet, franciát, angolt, olaszt és a hazai szláv nyelveket.

Rövidebb lelkipásztori szolgálat után, még 1817-ben Fischer István egri érsek maga mellé vette szentszéki jegyzőnek, később érseki titkárnak. 1825-től Sajóvárkony (ma Ózd része) plébánosa volt. L. először 1826-ban tartott két beszédével hívta fel magára a figyelmet, az első Klobusiczky Jó-

zsef borsodi főispán, korábbi fiumei kormányzó temetésén, a másodikat az új főispán beiktatásán tartotta. Egyházi pályafutására nézve meghatározó volt, hogy 1829-ben egri kanonok, a morál- és pasztorálteológia tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett. Káptalani követként részt vett az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken, ahol ismét kitűnt szónoki tehetségével. Amikor a székeskáptalan követeknek szóvivőt kellett kiállítaniuk a vallási kérdésekkel – főképp a vegyesházasságokkal – kapcsolatos heves viták során, a választásuk L-ra esett, aki ezzel az Alsótablán az egyház álláspontjának ékesszóló védelmezője lett, hangot adva a valós vagy vélt visszaállások miatti panaszoknak is. Ezzel összefüggésben tanulmányozta a reformáció történetének angol szakirodalmát és magyarra fordította William Cobbett egyik alpművét. Horváth Mihály († 1878) magyar liberális egyháztörténész, az 1849-es forradalmi kormány minisztere az 1848 előtti országgyűlésekről szóló művében méltatta L. „európai műveltségét”, a publicisztikában való jártasságát, a különféle tudományágak és a klasszikus irodalom terén szerzett ismereteit. Annál inkább sajnálta, hogy L. „félénkségből” és az egyházi karrier reményében a „felekezeti türelmetlenség” elvét védte, bár nem lett „fanatikus” és „ultramontán eszméket” sem vallott.

A király 1834. március 9-én L-t csanádi megyéspüspöknek nevezte ki, a döntés megerősítésére június 23-án került sor. Konszekrációját Pyrker János egri érsek végezte szeptember 14-én az egri ciszterci templomban. Püspöki székét 24-én foglalta el a temesvári székesegyházban a püspökség védőszentje, Szent Gellért fő ünnepén. A Trienti Zsinat *canonica visitatio*-ra vonatkozó határozatának magyarországi végrehajtói közül kiemelkedett buzgalomával: két ízben, 1835–1838-ig és 1842–1848-ig végig látogatta egyházmegyéjét. A plébániákra érkező főpásztort a hívek két oldalt zászlók alatt folsorakozva várták. Az üdvözlőbeszéd elhangzását, majd a püspök templomba való bevonulását és áldását követően került sor a plébánia állapotának vizsgálatára. E látogatások alkalmával lekipásztori és gazdasági szempontból is szabályozta a plébániák életét. Munkáját az Egerből magával hozott Fábrý Ignác irodaigazgató (később helynök) segítette. A látogatások során pontos jegyzőkönyveket vettek fel a templomok felépítéséről és stílusáról, a plébániák bevételeiről és kiadásairól, továbbá a miserendről. Rögzítették a plébániák állapotát, a papságnak fizetett összegeket és a hívek állapotát is. Megörökítették az iskolák, a tanító, a kántor és a temetők helyzetét is. Az adatokról felvett jegyzőkönyveket két példányban készí-

tették el, az egyik példány a plébánia irattárába, a másik pedig a püspöki levéltárba került.

Huszonhét plébániát és lelkészséget alapított, többek között Kevermes, Kisiratos (Dorobanți RO), Sándorháza (Șandra RO), Bocsár (Bočar/ Бочар SRB), Nagylak (HU és Nădlac RO), Almáskamarás településeken. A határőrvidék bánsági cseh községei – Weizenried (Gârnic RO), Szörényordas/Wolfsberg (Gârâna RO), Tiszafa/Eibenthal (RO) és Csanáros/Schöntal (Urziceni RO) – részére külön lelkészségek kialakítását javasolta, ezek közül Weizenried és Eibenthal községekben 1847-ben sor került a plébánia megalapítására. Anyagi támogatásával számos alapfokú és felsőbb iskola, valamint egyházi és jótékony célú intézmény megalapítását tette lehetővé. 1841-ben Temesváron megnyitotta a bölcséleti és jogi líceumot, amelyet később egyetemmé akart fejleszteni.

L. – akit 1840. június 25-én az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá nevezett ki – 1840 szeptemberében Fábry Ignác irodaigazgatóval és Karl Ernst Jarcke jogással Bécsből Salzburgon keresztül Rómába utazott, hogy a király és Metternich államkancellár megbízásából, a magyar püspöki kar emlékiratával ellátva ismertesse a régóta vitatott házasságjogi kérdéseket. A hónapokig tartó szívos tárgyalások eredményeképp született meg 1841. április 30-án a *Quas vestro* kezdetű béve, amely vegyesházasságok esetén, amennyiben az akatolikus fél nem írja alá a reverzálist a gyermekek katolikus neveléséről, a házasságkötés során a katolikus papnak úgynevezett passzív asszisztenciát engedélyezett. Kiküldetésének másik eredménye a nyilvánossággal nem ismertetett úgynevezett *Instructio Lambruschiniana* – Luigi Lambruschini bíboros államtitkár († 1854) nyilatkozata – volt, amely azokat a magyarországi házasságkötéseket is érvényesnek ismerte el, amelyeket nem a Trienti Zsinat által előírt formában kötöttek meg; ez főképp a protestáns lelkészek előtt megkötött vegyesházasságokat érintette. L., fáradozásainak és sikeres küldetésének elismeréseként 1843-ban nemességet nyert a királytól krivinai előnévvel. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett, és részt vett az új büntetőtörvénykönyv kidolgozására rendelt országos jogi választmány munkájában is. Az 1848-as forradalmat megelőzően a konzervatív pártot támogatta, egyúttal az angolszász kultúra híveként jó barátságot ápolt gróf Széchenyi Istvánnal is. Kortársai polihisztornak tartották: könyvtárában

több mint 5 ezer db, nagyrészt jogi és diplomáciai tárgyú kötetet őriztek. 1837-től 1847-ig a Nagyváradi Királyi Akadémia igazgatója és tanterületi főigazgató volt. Apponyi György kancellár szeretne volna át-helyeztetni a váci püspökség élére és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. L. támogatta a Duna–Tisza csatorna és a Szeged–Temesvár vasútvonal megépítésének megvalósítását.

L. tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, március 18-án, az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Egy nappal később azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. 1848 májusában belépett a Párizsban alakult *Institut d'Afrique* egyesületbe, amelynek célja a rabszolgotartás eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. 1848 nyarán a püspöki kar felkérésére a papképzés reformjával foglalkozott, június 25-én az uralkodó egri érsekké nevezte ki, egyúttal a hevesi és külső-szolnoki főispáni tiszteket is betöltötte.

Viale-Prelà apostoli nuncius kedvezően nyilatkozott róla („semmit nem tudok felhozni ellene”), és szeptemberben L-t Hámmal és Scitovszkyval együtt a magyar püspöki kar vezetői közé sorolta („*i più rispettabili di quel Vescovado*”). A római megerősítés az 1848/49-es szabadságharc kitörése miatt elmaradt. L. továbbra is részt vett az uralkodó által 1848. október 3-án feloszlatott magyar országgyűlés ülésein. Tagja volt több országgyűlési bizottságnak: válaszfelirati, elemi oktatási, úrbéri kármentesítési és királyi korona meglétét ellenőrző bizottságoknak. A püspöki kar tagjai október végén rendszeresen tanácskozásokat tartottak Fogarasy Mihály skutari címzetes püspök fővárosi lakosztályában. Az egyik ilyen tanácskozáson vetődött fel az a gondolat, hogy a püspökök próbáljanak meg a béke helyreállítása érdekében közvetíteni. Ennek a kísérletnek a részeként a magyar katolikus püspökök 1848. október 28-án feliratot intéztek az uralkodóhoz. Eredeti szövegét Horváth Mihály fogalmazta, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompította. A felirat a király iránti lojalitás talaján állva elítélte a király nevében Magyarország ellen folytatott háborút (a délvidéki szerb felkelést), továbbá határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mel-

lett. L. a népképviselői országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendelt el. Részt vett az október végi memorandum kifejezéseinek mérséklésében, 1848 októberében kelt pásztorlevelében pedig felszólította híveit a haza védelmére. 1848 decemberében tagja volt az Alfred zu Windischgrätz cs. kir. tábornagyhoz küldött békedelegációnak, amely azonban sikertelenül járt.

L. és Hám János kinevezett esztergomi érsek a császári-királyi csapatok bevonulása után is a fővárosban maradt és elhatárolódott az önvédelmi háborútól. Csanádi helynökét az osztrák hatóságoknak történő engedelmesgre utasította, 1849. februárjában felszólította Eger város lakosait, hogy a magyar koronával meg nem koronázott Ferenc Józsefet ismerjék el törvényes uralkodójuknak. Márciusban 2000 forintot küldött Windischgrätz tábornagynak a magyarországi császári katonai kórházak támogatására. Az osztrák minisztertanács javaslatára Ferenc József L. érseki kinevezését meg nem történtnek, a csanádi püspökséget pedig megüresedettnek nyilvánította.

1849 nyarán ismét a marienbadi fürdőben állította helyre egészségét, onnan hazafelé, 1849. július 21-én Lanzendorfban letartóztatták és azon indokkal, hogy részt vett a felosztatott magyar országgyűlésen, aláírta a püspökök memorandumát, valamint hozzájárult a császári sasnak a temesvári székesegyházról történő leveréséhez. Pozsonyban a Vízi-kaszárnyában tartották fogva, majd engedélyt kapott arra, hogy az irgalmasok házába vonuljon. Október 18-án újra letartóztatták és a pesti Újépületben tartották fogva. Scitovszky János esztergomi prímás és Viale Prelà pápai nuncius is tiltakozott fogva tartása ellen. December 24-én Haynau – Scitovszky János prímás javaslatának megfelelően – szabad lábra helyezte, hogy „önként” mondhasson le püspökségéről, amely még aznap megtörtént. Szabadon választhatta meg, melyik osztrák rendházba akar visszavonulni. Az osztrák kormány saját kérésére, kolostorba vonulásának kezdetétől évi 4000 forint kegydíjat szolgáltatott ki neki. 1850–1853-ig a melki bencés kolostorban élt, a számkivetésbe elkísérte udvari papja, Hopf János is. A melki apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.

1853-ban megengedték L.-nak, hogy rang és főpapi jelvények nélkül Bécsben telepedhessen le. Több ízben meglátogatta Döblingben Széchenyi

István grófot. A kiegyezés felé vezető politikai fordulat során engedélyezték L.-nak, hogy visszatérjen Magyarországra. Ettől kezdve számos kiüntetésben részesült, megkezdődött rehabilitációja. 1861. március 29-én amasiai címzetes érsek, majd a Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1861-ben alapító tagja volt a gróf Károlyi István kezdeményezésére megalakult katolikus hazafias Szent László Társulatlak, amely a külföldön élő magyarok lelki gondozását tűzte ki célul; L. a társulat első elnöke lett. Pásztorleveleivel számos külföldi egyházközséget szólított meg, erősítette az ottani plébániák egyházi és nemzeti öntudatát, és sok új magyar plébánia és iskola alapítását ösztönözte. E célból számos papot, tanárt és missziós nővért készített fel arra, hogy hazájától távol szolgáljon. Segítette a szegényebb egyházközségeket például a sajtó kiépítésében vagy a liturgikus eszközök beszerzésében. A politikai életben a Deák-párt követője volt.

Az 1860-as években egyre inkább a bécsi pápai követ tanácsadója és szakértője lett, és ezzel összefüggésben ismét a politikai események középpontjába került. 1860-ban Bernhard von Rechberg osztrák miniszterelnök azt javasolta Antonino De Luca bécsi nunciushoz (1856–1863), hogy a konkordátum miatt egyre gyakoribb támadások elleni védekezésben L. támogatását kérje, mivel ő Magyarországon nagy elismertségnek örvend. L. valóban felkarolta az ügyet és arra is késznek mutatkozott, hogy egy esetleges római küldetést is magára vállaljon a nyitott kérdések tisztázására. 1862-ben szakvéleményt küldött a Szentszéknek a magyarországi prímási hatósággal kapcsolatban. Mariano Falcinelli, a következő bécsi nuncius (1863–1874), aki az olasz és a latin mellett csak franciául tudott, minden Magyarországra vonatkozó kérdésben egyeztetett L.-al. Ez történt például a katolikus konzervatívoknak a monarchia decentralizálását ellenző törekvései esetében, vagy 1865-ben, az 1848-as alkotmány 20. cikkelyének megváltoztatása és az államilag elismert vallásokkal történő egyenlősítés kapcsán, amihez L. állásfoglalást készített.

L. teljes rehabilitációja következtében ismét a legmagasabb egyházi méltóságok várományosa lett. Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek Simor János győri, Fogarasy Mihály erdélyi és Bonnáz Sándor csanádi püspököt javasolta a kalocsai érsekségre, azonban a magyar udvari kancellár az uralkodó „igazságérzetére” hivatkozva L.-t terjeszt-

tette elő, aki 1866. szeptember 14-én nyert kinevezést. Ekkoriban fej-
tette ki véleményét Falcinelli nunciusnak arról, hogy mennyiben kell
Ferenc József koronázási esküjének tartalmaznia hagyományos módon
az egyház jogainak védelmét. L. érseki kinevezésének pápai megerősíté-
se és a metropolitai pallium adományozása 1867. február 22-én kelt. Ér-
seki székét azonban nem foglalhatta el súlyos torokbaja miatt, amiben
már régóta szenvedett és amely végül hangját is elvette. L. még megün-
nepelhetette papságának 50 éves évfordulóját, azonban a következő évben,
1867. március 13-án, 75 évesen, Pesten elhunyt. 1867. március 18-án, a ka-
locsai székesegyház sírboltjába temették, a szertartást Bartakovics Béla
egri érsek vezette. Az ünnepélyes megemlékezésen felolvasták L.-nak a
közvetlenül a halála előtt elkészített székfoglaló beszédét. Hagyatéká-
ban 70 ezer forintot áldozott jótékony célokra.

• *Művei (válogatás):* *A protestans reformatio historiája Angliában és Irlandban*, Nagyvárad 1832; *Egyházi beszéd*, Arad 1835; *Egyházi beszéd*, Eger 1837; *Az egyházi bíraskodási jog*, Pest 1842; *Aliquae constitutiones summorum pontificum ad administrationem sacramenti poenitentiae adtinentes*, Temesvár 1846; *A Josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécs 1851; *Az angol türelem*, Bécs 1851; *Emlékbeszéd idősb Székbelyi Majláth Görög igazgatótag felett*, Pest 1863; *Néhány szó a 'La vie de Jésum' című könyv fölött*, Kalocsa 1864; *Lonovics József, kalocsai és bácsi érsek emlékeül, magyar és latin beszéde* (kiad. Hopf János), Kalocsa 1867; *Népszerű egyházi archaeologia, vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szent beszédekben, részint hirdtemény alakú oktatásokban*, I–III, Bécs 1857. • *Források:* OSZKK Lonovics József iratai, Fol. Hung. 920; TRKEL Horváth Mihály 1848/49, 1848: 1143, 1561, 1563; ÖStA HHStA Ministerrat-Vorträge 1850: 249. Vortrag des Ministers des Innern Alexander Bach (18. Jänner 1850) wegen Bewilligung einer Sustentation für Joseph Lonovics; *Das Vaterland* 27. 3. 1867; *Pesti Hírnök* 20. 3. 1867 (1). • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; ANDICS ERZSÉBET (szerk.), *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben I–III*, Budapest 1981, 1952, 1965; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 387, 425; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Lonovics József*, *Vigilia* 13 (1948) 3: 132–136; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség*, Arad 1927; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara–Temesvár*; KOVÁTS, *A csanádi pappnevelde*; LUKÁCS, *Vatican*; *Lyceum Temesvariense*; ORBÁN IMRE, *A Csanádi Egyházmegye 1835-ös generalis canonica visitatiojának kérdéséhez*, Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1991 (szerk. Lengyel András), Szeged 1992; ÖBL; *Pantheon*, 40–41; PÁLMÁNY BÉLA (szerk.), *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*, Budapest 2002; PETRI, *Lexikon*; BRUNO PRIMETSHOFER, *Rechtsgeschichte der gemischten Eben in Österreich und Ungarn (1781–1841)* 1–2, Wien 1967; Protokolle II; Roos, *Erbe und Auftrag*, Teil 2b: Szeged 2012; *Schem. Csanadien. 1900*,

51–52; SZINNYEI, VII, 1368–1372; TÓTH FERENC (szerk.), *Emlékkülés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*, Makó 1993; VÁRADY, *Lonovics*; ZAKAR PÉTER (szerk.), *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században*. Budapest 2016; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 357–361.

ZAKAR PÉTER

III.1.4. BARTAKOVICS BÉLA, KISAPPONYI (1792–1873)

Rozsnyó, 1845. június 24. – 1850. szeptember 30.

Eger, 1851. január 19. – 1873. május 30.

1792. április 4-én vagy 5-én született és Felsőelefánton (Horné Lefantovce SK), április 9-én keresztelték ugyanott. Birtokos nemesi család sarja, amely a 16. században a török előretörés miatt Horvátországból Magyarországra települt.

Apja, Bartakovics Ferenc Nyitra vármegye főbírája, anyja Almássy Ágnes. Édesanyját négyéves korában elveszítette, neveltetése ettől kezdve atyai nagyanyjára hárult. Nyitrán végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, majd 1806–1807-ben a pozsonyi *Emericanumba* járt. Ezt követően felvételt nyert a nagyszombati szemináriumba, ahol 1808–1809-ben elvégezte a bölcsészeti osztályokat. Ezt követően három évig a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi teológián tanult, amelyet 1813-ban kitűnő eredménnyel fejezett be. Fiatal kora miatt pápai engedéllyel szentelték pappá 1815. április 15-én. Rövid ideig Vágsellyén (Šaľa SK), majd Muzslán (Muzľa SK) káplán, miközben a pesti egyetemen egyháztörténeti szigorlatot tett. 1817-ben báró Perényi Imre nagyprépost, nagyszombati érseki helynök mellé került iktatónak. 1820-ban az érseki udvarba került levéltárosnak, majd 1825-ben Rudnay Sándor hercegprímás titkára lett. 1830-ban esztergomi kanonoki kinevezést kapott.

Rudnay Sándor esztergomi érsek halála után 1831-ben megbízták a nagyszombati érseki helynöki terület vezetésével, annak ellenére, hogy a káptalan legfiatalabb tagja volt. 1835-től honti főesperes, emellett a nagyszombati

érseki líceum igazgatói teendőit is ellátta. 1841/42-ben Kopácsy József érsek utasítására főesperesi látogatást végzett a nyitrai főesperességben. 1844-ben almisiai válsztott püspök lett. Távozása előtt, 1845-ben 5000 váltóforintos alapítvány tett a helynöki kerület kiváló szentbeszédekét és pasztorációs témájú értekezéseket író lelkipásztorai számára.

1844. augusztus 23-án rozsnyói püspökké nevezte ki V. Ferdinánd király. XVI. Gergely pápa 1845. január 20-án hagyta jóvá a döntést. 1845. június 8-án szentelte püspökké Kopácsy József hercegprímás Esztergomban. Ünnepeles székfoglalására 1845. június 24-én került sor. Püspöki működése alatt számos elemi csapás érte az egyházmegyét és székvárosát. 1845-ban nagy árvíz, majd pár hónap múlva tűzvész pusztított Rozsnyón és elpusztult a püspöki palota és több egyházi épület is, majd az 1847-es tűzvészben a szeminárium épülete égett le. Ezeket újjáépítette és a város károsultjait is adományokkal segítette. Az 1847-es nagy éhínség idején ételt, pénz és vetőmagot osztott a rászorulóknak. Az egyházmegye tanítói számára 2000 pengőforintos alapítványt tett, a rozsnyói szegényház alapját pedig 290 pengőforinttal bővítette. A csucsomi (Čučma SK) püspöki birtokon iskolát építtetett. Támogatta az alkoholizmus ellen küzdő, a korban igen népszerű mérsékletességi egyleteket. Az elavult Canisius-féle katekizmus helyett lefordíttatta és kiadatta Josef Deharbe katekizmusát, amelyet később az egri egyházmegyében is kiadatott és amelyet B. ajánlására 1860-ban az esztergomi tartományi zsinat jóváhagyott és más egyházmegyék is átvettek. A rozsnyói püspöki könyvtárat 389 kötettel gyarapította.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején távol tartotta magát a politikai eseményektől. Helyette körlevelet intézett papságához, amelyben a francia forradalom értékeinek keresztény értelmezéséről értekezett és az egyházat a szabadság „igaz védelmezőjének” nevezte. 1848. május 11-én és szeptember 5-én egyházmegyei tanácskozást tartott a tervbe vett nemzeti zsinat előmunkálataihoz kapcsolódóan. 1848. november 11-én Eötvös József kultuszminiszternél tiltakozott amiatt, hogy az új kormányzat bitorolja a kegyúri jogot a püspökök kinevezése tekintetében. Az új politikai hatalommal szembeni kritikus magatartását megerősítették az illetékességi területét, például Losonc (Lučenec SK) városát érintő 1849. évi katonai pusztítások. A bécsi udvar számára ezáltal ártatlannak minősült és mivel az 1848-ban egri érseknek kinevezett Lonovics csanádi püspök ténylegesen soha nem tudott hivatalba lépni, s Lévay

Sándor egri káptalani helynökkel egyetemben letartóztatták, szükség volt egy megbízható érsekre, aki „megfékezi azt a rossz szellemet, amelyik ezen érsekség alsópapságát uralja”. Ezért Scitovszky hercegprímás B-t javasolta, mivel az „ellenállt a lázadásnak és kitűnt szigorú, lelkiismeretes, politikailag korrekt magatartásával”. Ferenc József 1850. április 2-án B-t nevezte ki egri érsekké, majd IX. Pius 1850. szeptember 30-án jóváhagyta az áthelyezést. B. október 12-én hagyta el Rozsnyó városát, Egerben 1851. január 19-én iktatták be ünnepélyes keretek között. Valóságos belső titkos tanácsosi kinevezést is kapott, de az egri főpásztorokat megillető Heves és Külső-Szolnok vármegyei főispáni tisztséget nem, mert az önkényuralom alatt úgynevezett megyefőnökök vezették a megyéket. Ezen tisztséget csak 1860-ban kapta meg.

Egri működését az érsekség zilált anyagi helyzetének rendezésével alapozta meg. Különös gondot fordított a vagyonkezelésre az Egyházmegyei Alapítványi Hivatal útján (jogutódja 1920-ban az Egyházmegyei Takarékpénztár Rt. lett). Első éveiben bérmaútjain végiglátogatta az egyházmegye egész területét a *canonica visitatió*t helyettesítendő. Így képet kapva a szükséges változtatásokról, 1853-ban átszervezte az egyházmegye területi beosztását, 24-re emelve az esperesi kerületek számát. Kormányzása alatt (1865-ig) hét plébániát alapított (Nyírkarász, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Fegyvernek, Búdszentmihály, ami ma Tiszavasvári része, Berente, Hangács), emellett 15 új templom, valamint négy kápolna épült, illetve összesen 12 új plébániaépület létesült az egyházmegyében. Szalakuzon (Sokolniky, ma Menyhebedszalakusz/Podhorany SK része), családja birtokán saját költségén építtetett templomot. Templomépítéseket támogatót Moldvában, Romániában (Ploiesti), Svájcban (Genf) és Németországban (Gotha) is. Nagy hangsúlyt helyezett az egyházmegye keleti, vegyes vallású vidékein (Hajdúság, Szabolcs vármegye) szórványban élő katolikusok helyzetének javítására: Hajdúdorogon és Hajdúböszörményben plébániát alapított és templomot építtetett, Hajdúnánáson, Hajdúböszörményben, Kisvárdán, Nyíregyházán, Szabolcsra és Apagyra római katolikus elemi iskolát létesített.

Megszilárdította a forradalmi időszakban meglazult papi fegyelmet, különösen azokat az elemeket hangsúlyozva, amelyek megváltoztatása iránt 1848/49-ben radikális papi vélemények merültek fel: megerősítette a papi ruha viselésének előírását és a bőjti szabályok betartását.

Több rendeletével szabályozta a templomi vagyonkezelés egyes elemeit. Felállította a templomok kölcsönös tűzkárbiztosító egyesületét. 1854-ben a papi nyugdíjalapot intézetté szervezte át és az elaggott papok közös lakása és ellátása helyett rendszeres nyugdíjat vezetett be, 21 ezer osztrák értékű forinttal támogatva azt. 1856-ban létrehozta a tanítói nyugdíjintézetet is. 1854. december 10-én Eger várossal szerződést kötött a város az egri főpásztortól és a káptalantól való korábbi földesúri függést felszámolandó. Az érsekség és a káptalan lemondott a borkilencedről és a szőlőalji taksákról, cserébe 50 000 pengőforintot kapott, de ebből 10 ezer forintot visszajuttatott a városnak a szalai városrész népiskolájának fölépítésére és a maklári városrész iskolájának bővítésére. 1859-ben az Egyházi Állam jövedelmeinek megszünte után az egyházmegyében bevezette a pápa és udvara szükségleteire gyűjtött péterfilléreket. Támogatta a Katholikus Legényegylet meghonosodását az egyházmegyében, Egerben az egyesület céljaira külön házat vett. Gyöngyösön (1856) és Egerben (1858) letelepítette a szegényházat és kórházat működtető irgalmas nővéreket.

Egyházkormányzását megnehezítették a neoabszolutizmus időszakának oktatásügyi korlátozásai. Az egri ciszterci gimnáziumban a rend nem tudta vállalni az osztrák oktatásügyi rendelet által előírt nyolc osztály működtetéséhez szükséges kibővített tanári kar fizetésének biztosítását, így félt volt, hogy a gimnáziumi oktatás a városban csak négy osztályra fog csökkenni. Ezért B. és a káptalan hat évre átvállalta három tanár fizetését, így az 1852/53-as tanévben megindult a nyolcosztályos gimnáziumi képzés Egerben. 1850-ben államilag megszüntették az egri Érseki Jogakadémián a tanítást. B. mindent megmozgatott az intézmény érdekében, de sikertelenül. Az 1860. októberi császári diploma után azonban állami engedély nélkül 1861-ben újra megnyitotta az intézményt, 900 forint érseki és ugyanennyi káptalani hozzájárulással biztosítva az intézmény anyagi szükségleteit. Az állam a szabadságharc leverése után ugyan nem szüntette meg, de erősen korlátozta az egyház rendelkezési jogát az egri Érseki Tanítóképző Intézet felett is. Azonban B. szilárdan ellenállt az állam erőszakos beavatkozási kísérleteinek és a német nyelv kötelező bevezetésén túl továbbra is minden módon őrködött az egyházmegyei irányítás felett az iskolában, mely ezekben az években költözött át a *Foglarium* épületéből a Líceumba. 1867-ben végül minden korábbi jog visszaszállt rá. A Tanítóképző Intézet helyzetének rendezésével Bartakovics érsek megkezdte az iskola működésének meg-

reformálását, 1870-ben elrendelte a Tanítóképző Intézet újjászervezését és a hároméves képzés bevezetését, hogy az 1868. évi 38. törvénycikk követelményeinek megfelelő képzést biztosíthasson a hallgatók számára. Ez komoly fellendülést eredményezett az iskola működésében, mely ugyanebben az évben végleg megkapta a nyilvánossági jogot is. 1852-ben felállította és nagy összeggel támogatta az angolkisasszonyok egri leánynevelő intézetét, melyben hatosztályos elemi iskola és tanítónőképző intézet kapott helyet. Megújította a papképzést is: külön liturgia tanszéket alapított, és bevezette az egyházzenei képzést és a szentírásmagyarázatot a III. és IV. évfolyamon.

Mivel az önkényuralom idején az állami tanügyi hatóságok sok esetben mellőzték az egyházi fenntartót a népiskolák ügyeiben, ezért 1851-ben megszervezte az Egyházmegyei Tanoda Hivatalt, a Főegyházmegyei Tanfelügyelőség elődjét a római katolikus népiskolák irányítására és felügyeletére. Érvényt szerezve az 1855-ös osztrák konkordátumban foglalt egyházi jogoknak 1856-ban elrendelte papjainak, hogy semmilyen állami oktatásügyi rendeletet ne foganatosítsanak addig, míg az iránt tőle érseki utasítást nem kapnak. Erélyes föllépésének eredménye lett és az állam elismerte, hogy a római katolikus népiskolai ügyekben az egyházi főhatóság az illetékes.

Jelentős erőfeszítéseket tett a hitélet megújítására. 1851-ben bevezette egyházmegyéjében a Halottak napjának előestéjén a temetőkbe vezetett körmenetet és ájtatosságot, illetve az év végi templomi hálaadás szertartását. Különösen fontosnak tartotta a liturgia „méltó megünneplését”, ezalatt elsősorban a méltó egyházzenei szolgálatot értette. Ennek megfelelően előmozdította a vallásos népének elterjedését, támogatásával jelent meg Tárkányi B. József és Zasskovszky Ferenc és Endre szerkesztésében az országszerte elterjedt *Katolikus Egyházi Énektár* (első kiadása: Eger, 1855). Támogatta a hitbuzgalmi társulatok, különösen az Élő Rózsafüzér Társulat és az Oltáregylet elterjedését. 1855-ben Egerbe hozatta Szent Honoratus ereklyéjét, melyet az Angolkisasszonyok intézetének kápolnájában helyeztek el.

Nem politizált aktívan, de egyes szükséges esetekben részt vett különböző tárgyalásokon. Részt vett a magyar egyházra is érvényesnek tartott 1855-ös osztrák konkordátum tárgyalásaiban. Az I. Vatikáni Zsinaton egészségi okból nem vett részt, de a zsinati határozatokat a magyar főpásztorok között elsőként, már 1870 augusztusában kihirdette latin nyelven, röviddel azelőtt, hogy a kormány újból elrendelte az állami tetszvényjogot (*placetum regium*).

B. a kultúra nagylelkű mecénása volt. Folyamatosan támogatta a rendszeres katolikus könyvkiadást megindító Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatot (a későbbi Szent István Társulatot). Saját költségén sok vallási és tudományos művet adatott ki, köztük a Káldi-féle Bibliafordítás Tárkányi Béla József által átdolgozott változatát a Szent István Társulat kiadásában. Támogatta a nép számára készült katolikus kiadványokat is (*Egri Népkönyv* és *Egri Naptár*) és a katolikus sajtót, regnálása alatt kezdte meg működését az *Egri Egyházmegyei Közöny* (1869). Mintegy 8 ezer kötetes válogatott könyvgyűjteményét átengedte a Főegyházmegyei Könyvtárnak. Nevéhez fűződik a könyvtár egyik legbecsesebb kincsének, Mikes Kelemen törökországi leveleinek megszerzése is, melyet 1867-ben vásárolt meg akkori tulajdonosától, az eladósodott Toldy Ferenc irodalomtörténésztől, majd halálakor a könyvtárra hagyta. 1851-ben elrendelte, hogy a különleges régi könyveket és iratokat a biztonságosabb őrzés végett szállítsák be az egyházmegyei könyvtárba. 1871-ben megalapította az egri líceumi múzeumot, melyet folyamatosan gyarapított, végrendeletében pedig érmegyűjteményét a múzeumra hagyta, csakúgy, mint értékes festményeit. 1853-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja. Különféle vallási, kulturális és közcélokra juttatott érseki adományai 700 ezer forintba rúgtak.

1865. május 28-án csendes elvonultságban tartotta aranymiséjét, melyek emlékére egy *Emlékkönyvet* állított össze az egyházmegye papsága az Egri Érseki Lyceumi Könyvnyomda kiadásában, Eger városa pedig egy díszes ezüst kelyhet készíttetett.

1873. május 30-án halt meg Egerben. Bebalzsamozott holttestét június 4-én szentelték be Egerben, majd szülőhelye közelébe, Alsóelefántra (Dolné Lefantovce SK) szállították, ahol a családi sírboltba helyezték végső nyugalomra. Végrendeletében jelentékeny összegeket hagyott különféle jótékony célokra, templomok, iskolák és intézetek javára (az alsó-elefánti kápolnára kétezer; a nagyszombati káptalannak kétezer; az egri egyházmegyei tanítók nyugdíjintézetének kétezer; az egri tanítóképezdének kétezer; az egri érseki líceum jogtani osztályának kétezer; az egri érseki fiúinternátusnak kétezer; az egri angolkisasszonyok leányiskolájának ötezer ; az egri székesegyháznak kétezer; az irgalmasok egri rendházának kétezer; az egri irgalmasnővéreknek kétezer; jó könyvek terjesztésére Pyrker érsek és Pál kanonok által kezdeményezett egri alapnak kétezer; az egri líceumi könyvtárnak kétezer; az egri érsekmegyei

káplánok segélyezésére alapítványul hatezer; a szegény tanítók részére alapítványul 10 ezer; az egeri egyházmegyében felállítandó leánynevelő intézetekre 400 ezer; minden egeri egyházmegyei zárdának egyenként száz forintot). Emellett a Bartakovics családbeli tanuló ifjaknak ösztöndíjul 10 ezer; rokonainak pedig 100 ezer forintot hagyott. Az ezen felül megmaradó vagyonát az egyházmegye templomi és iskolai szükségleteire szánta, elsősorban Borsod és Szabolcs vármegyében. Jelentős festmény- és éremgyűjteményét az általa felállított egeri érseki líceumi múzeumra, könyveit pedig ugyanezen intézet könyvtárára hagyta. Emlékét Egerben a róla elnevezett művelődési ház őrzi.

• *Művei*: Egyházi beszéd, melyet püspöki székre igtatása ünnepélyén a rozsnyói székesegyházban tartott, h. n. 1845; *Dictio, qua venerabili clero vicarialis Districtus Tirnaviensis-supremum sibi valedicendi responsit El. Episcopus Rosnaviensis*, Tirnaviae 1845; Egyházi beszéd, melyet Kis-Apponyi Bartakovics Béla egeri érsek székfoglalása alkalmával 1851-dik év Január 19-én az egeri főegyházban tartott, Eger 1851; Egyházi beszéd, melyet Alsó-Ábrányban az új kálvária felszentelésekor összegyűlt hívekhez..., Eger 1853; Főpásztori levelek és szent beszédek, Eger 1865; Bartakovics Béla levele Eger város tekintetes polgármesteréhez. Az egeri népiskolák ügyében, Eger 1869; Némely eszmék a nép fölvilágosítására az új törvények szerint, Rozsnyó [1848]. • *Források*: EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Bartakovics; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Inscrutabiles viae Domini! ...*, Agriae 1851 (körlevél); *Az egeri Főegyházi Megye' Krisztusban Kedves Híveinek...*, Eger 1852 (körlevél); *Universo venerabili clero Archi-Diocesis Nostrae Agriensis Salutem...*, Agriae 1852 (körlevél); *Parochiam Hamoriensem...*, Agriae 1863 (körlevél); *Renan Ernasztnak Jézus életéről ... kiadott könyve ...*, Eger 1863 (körlevél); *Tenoribus intimati ...*, Agriae 1863 (körlevél); MÉSZÁROS IMRE, *Kis-apponyi Bartakovits Adalbert urnak, esztergomi kanonoknak midőn 1831 eszt. András bava elején a nagyszombati egyházi kerület helytartóságába beiktattatnék, hódol a megyebeli nevendék papság*, Nagyszombat 1831; *Öröm-érzetül ft. Bartakovics Adalbert úrnak neve ünnepén 1833 a két intézetbeli növendékpapság Nagyszombatban*, Nagyszombat 1833; *Volksblatt für Stadt und Land* 7. 5. 1873; *Neue Freie Presse* 25. 5. 1873; *Fremden-Blatt* 9. 6. 1873. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 39–48; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 70, 73; BÁN PÉTER (szerk.), *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*, Eger 2011, 340–341; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 426; DÉKÁNY LAJOS (szerk.), *Hevesvármegyei Ismertető és Adattár* (Megyei városok és vármegyék monográfiája 20), Budapest 1936, 90; *Encyklopédia Slovenska* I, 153; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... ballgatói*; HC VII–IX; KISS, *Hatszáznégyen*, 29; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 448–452; LKKOS 62–63; MENDLIK, IX. *Pius*, 103–105; PERGER JÁNOS, *Kis-apponyi Bartakovics Béla egeri érsek*, Iványi Béla (szerk.), *Emlékkönyv Kis-apponyi Bartakovics Béla egeri érsek aranymiséjének*

ünnepére, Eger 1865, 1–49; RIMELY, *Collegii Pazmaniani*, 343; ĽUDOVÍT VLADIMIR RIZNER, *Bibliografia písomníctva slovenského do najstarších čias do konca r. 1900*, Turčiansky Sv. Martin 1929, 89; SBS I, 151–152; *Schematismus Rosnaviensis* 1927; SEDLÁK PETER, *Hnutie spolkov striežlivosti na Slovensku v rokoch 1844–1874*, Prešov 1998, 95; SEDLÁK PETER, *Pôsobenie biskupa Vojtecha Bartakoviča v Rožňave (1844–1850)*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok (szerk. MICHAL BALÁŽ), Nitra 2002, 12–26; SZINNYEI, I, 617–619; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 194; TARJÁN BENCE, *Cirkevné a národné prvky v prechodnej fáze uborského patriotizmu v arcibiskupských listoch Vojtecha Bartakoviča*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok, Nitra 2002, 33–37; TENGELY ADRIENN, *Bartakovics Béla érsek, a kultúra mecénása*, Eger 2017; TÜSKÉS GÁBOR, *Hogyan jutott a Törökországi levelek kéziratát Toldy Ferencről Bartakovics Bélához Egerbe?*, Író a száműzetésben (szerk. Tüskés Gábor), Budapest 2012, 237–254; VARHOT IMRE, *Országgyűlési Emlék*, Budapest 1854, 43–44; ZELLIGER ALOYSIUS, *Pantheon Tyrnaviensis*, Tnava 1931; ZELLIGER.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 474–481.

TENGELY ADRIENN

III.1.5. SAMASSA JÓZSEF (1828–1912)

Szepes, 1871. augusztus 27. – 1873. július 25.

Eger, 1873. október 26. – 1912. augusztus 20.

Bíboros: 1905. december 11., római S. Marco presbiter bíborosa

1828. szept. 30-án született Aranyosmaróton (Zlaté Moravce SK), a 18. század folyamán vélhetően Itáliából betelepült, majd elmagyarosodott családba. Apja Samassa János érseki uradalmi jószágigazgató, anyja Krchnyák Teréz. Az elemi és középiskolákat Nyitrán (Nitra SK), Léván (Levice SK) és Esztergomban végezte. 1843-ban lépett egyházi pályára, először a pozsonyi *Amerikanumba*, egy év után a nagyszombati papnevelő intézetbe került, majd kiemelkedő képességei folytán 1847-ben a bécsi *Pazmaneumban* folytatta tanulmányait. 1848/1849 politikailag zaklatott hónapjait szülővárosában töltötte, ahol névtelen hazafias cikkeket írt. 1852. július 23-án szentelték pappá. A nagyszombati gimnáziumban tanított klasszikus nyelveket. 1857-ben kinevezték a pesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjévé. 1859–1861-ben az esztergomi szeminári-

umban tanít, majd 1861-től a pesti egyetem tanárává nevezték ki. 1862-ben Bécsben teológiai doktorátust szerzett, disszertációja azonban nem ismert. 1869-ben címzetes földvári apáti (Dunaföldvár), 1870-ben esztergomi kanonoki kinevezést kapott.

1869-ben az aranyosmaróti kerület (Bars vármegye) országgyűlési képviselőjévé választották. Képviselőként a Deák-párthoz csatlakozott, 1869-ben Eötvös József kultuszminiszter a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsossá nevezte ki. Politikai beszédeiben hangsúlyozta a hit és az erkölcs szerepét az ország jóléte szempontjából, számára a művelődés és a nevelés elválaszthatatlan volt a vallástól. A pénzügypolitika tekintetében úgy vélte, hogy a takarékos gazdálkodás a rendezett államháztartás előfeltétele. Ennek megfelelően szorgalmazta a hivatalnoki állások leépítését, a hivatali visszaélések és a korrupció elleni harcot. A Deák-párt és a – S. által elutasított – Balközép Párt 1875. évi egyesülése után visszavonult a napi politikától. 1876-ban ő vezette Deák temetési szertartását.

1871. január 1-én a király szepesi püspöknek nevezte ki. Az egyházmegegyében Eötvös József kultuszminiszter szerint a hivatali előd betegeskedése miatt teret nyert a „rendetlenség”, és úgy vélte, hogy S. „józan politikai gondolkodásmódjával és határozottan dinasztikus érzületével” orvosolni tudja a problémát. A pápai megerősítés június 26-án kelt, július 30-án szentelték püspökké Esztergomban, augusztus 27-én tartotta székfoglalását. Megreformálta az egyházkormányzatot. A papi nyugdíjalapnak 4 ezer forint tőkét adott, segéllyel látta el a szegényebb plébánosokat és káplánokat, 5 ezer forintot adományozott parókiák építésére és felújítására. Nagy erővel fejlesztette az oktatásügyet, sok új iskolát építtetett, bővíttetett és látott el a népoktatási törvénynek (1868. év 138. tc.) megfelelő felszereléssel. A szegény néptanítókat évente 3000, özvegyeiket és árváikat ezer forinttal támogatta. A szegény sorsú tanítóképző intézeti tanulóknak Szepesváralján élelmezést, szállást és teljes ellátást adott, a lőcsei gimnáziumban pedig 20 tanulót iskoláztatott. Restauráltatta a szepeshelyi (Spišská Kapitula SK) Szent Márton-székesegyházban a gótikus Szapolyai-kápolnát.

1873. június 18-án nevezte ki Ferenc József egri érsekké, majd augusztus 29-én belső titkos tanácsossá. Az áthelyezést a pápa a július 25-i konzisztóriumon hagyta jóvá. Simor János primás szeptember 15-én adta fel rá az érseki palliumot Esztergomban. Érseki székfoglalására október 26-án került sor.

Érseki működése kezdetén különféle szervezeti reformokat vezetett be. 1875-ben felállította az egyházközségek iskolaszékeit. 1874-ben megreformálta a kántortanítók nyugdíjintézetének alapszabályát; meghatározta az iskolaszéki tagok választásánál, valamint a tanítói állások betöltésénél és a tanítók nyugdíjazásánál követendő eljárásokat. 1879/80-ban szabályozta a templomi és alapítványi pénzek kezelését és az egyházi számadások vezetését. Rendezte a plébánosok, káplánok és tanítók anyagi helyzetét: 1889-ben 40 ezer forint örök alapítványt tett a szegény lelkipásztorok segélyezésére, 20 ezer forint örök alapítványt a káplánok javadalmazására és 30 ezer forint örök alapítványt az egyházmegye kántortanítói számára; 1891-ben a szegény lelkészek alapítványát újabb 30 ezer forinttal, a kántortanítókét 20 ezer forinttal és a szegényebb segédlelkészekét 15 ezer forinttal gyarapította. 1882-ben megújította a papi nyugdíjalap kezelésének szabályzatát és létrehozta a papi segélyalapot. Nagy mértékben emelte a nyugdíjalapot, saját nagy értékű adományai mellett 1882-ben elrendelte, hogy az egyházmegye minden javadalmasa vagy más egyházi hivatalban levő tagja köteles évi jövedelme egy százalékaival gyarapítani azt. 1898-ban felállította az érsekség uradalmi tisztjei és állandó alkalmazottai részére is a nyugdíjintézetet. Felállította a szajoli, a pusztaszentmargittai és a szentandrászi plébániát. Nagy adományokkal támogatta az ózdi, a gávai, a kisújszállási és a tiszaezlári templomok felépítését. Saját költségén építette fel 1902–1904 között a nyíregyházi plébánia-templomot (ma Magyarok Nagyasszonya társszékesegyház) és 1911-ben a sajókazinci (ma Kazincbarcika része) templomot. Letelepítette az irgalmas nővéreket Törökszentmiklóson, Miskolcon és Jászberényben, valamint a Szent Kereszt Nővéreket Pásztón és Nagykállón.

Nagy összegekkel támogatta a népiskolák építését, bővítését, felszerelését, kormányzata alatt a római katolikus elemi iskolák száma majdnem megkétszereződött. 1878-ban megalapította az irgalmas nővérek vezette miskolci leányiskolát, melynek fenntartásáról is gondoskodott. Évi rendszeres anyagi támogatásával megmentette az egri Érseki Jogakadémiát a bezárástól. Nagy hangsúlyt helyezett a papképzésre is, 1890-ben új tanrendet léptetett életbe a szemináriumban: külön tanárokat alkalmazott minden tantárgyra és új tantárgyakat vezetett be. Székfoglalásakor 12 500 forintot adományozott az 1872/73-as kolerajárvány szegény árváinak. Nagy adományokkal segítette 1878/79-ben az egri, a miskolci és a szegedi árvíz, 1890-ben a tokaji tűzvész áldozatait. 1895/96-ban ösztöndíjjal támogatta a filoxera mi-

att tönkrement egri szőlőbirtokosok talpraállását és az egri szőlők újratelepítését. 1898-ban 50 ezer koronás alapítványt hozott létre özvegyek segélyezésére.

Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémia igazgatóválasztmányának. A Szent István Társulat közgyűlésein a püspöki kar képviselője. Saját költségén elkészítette a Szent István Társulat új Szentírás-fordításának 1892-es kiadását. 1898-ban kiadatta a megújított *Rituale Agriensis*. Restauráltatta az érseki palota későbarokk kápolnáját. Adományaival támogatta az egri minaret felújítását és az egri Dobó István-szobor felállítását. A korabeli sajtó szerint közhasznú célokra mintegy 6,5 millió koronát áldozott (1908).

Aktívan részt vett a politikai életben, a hagyományos deáki politikát követve. 1890-ben a Csáky Albin kultuszminiszter úgynevezett „elkeresztelési” rendelete kapcsán támadt nézeteltérések miatt a kormány a Szentszékhöz fordult állásfoglalásért, ahová követként S-t küldték Rómába, de a rendelet elfogadtatását nem sikerült kieszközölnie. 1890-ben részt vett az osztrák-magyar közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottságban. Az egyházpolitikai törvények vitáinak idején erőteljesen küzdött a polgári házasságkötés tervezete ellen, azt a család szekularizációjának tekintette, melyet nem tartott megengedhetőnek. Az Országos Kongrua-bizottság elnökeként az ő elképzelései alapján valósult meg az alsópapság kongruarendezése (1898. évi 14. tc.). A főrendiház közjogi és törvénykezési, majd pénzügyi bizottságának tagja, később elnöke. Az 1900-as évek elején a Vallási és Tanulmányi Alapokra felügyelő bizottság és a magyar–horvát *regnicolaris* bizottság tagja, egyúttal a főrendiház pénzügyi bizottságának elnöke volt. S. Kossuth Lajos 1894. évi ünnepélyes temetésén a katolikus Magyarország egyik legrangosabb képviselője volt. 1906-ban ő vette át Budapesten II. Rákóczi Ferenc Magyarországra szállított földi maradványait.

Közvetlen munkatársaként dolgozott mellette kormányzása első felében Párvy Sándor titkárként, majd 1891-től érseki irodaigazgatóként és kanoonként, 1904-es szepesi püspöki kinevezéséig. 1891-től Szmrecsányi Lajos lett másik legközelebbi munkatársa titkárként, majd 1901-től érseki irodaigazgatóként, gyakran megnyerő nyájasságával enyhítve S. közismerten rideg modorát. Szmrecsányi 1912-től koadjutorként szolgálta, majd érseki székében követte S-t.

1878-ban Eger díszpolgárává avatta, mert a város helyett kifizette a város által törvényszéki helységnek megvett Oroszlán vendéglő árát. 1888-ban pápai trónálló és prelátus lett. Érdemei elismeréseként 1905. december 11-én X. Pius pápa bíborossá kreálta, címtemploma a Szent Márk-bazilika lett.

S. aranymiséjét 1902-ben az aacheni magyar kápolnában ünnepelte. Még megérte gyémántmiséjét is, melyet 1912. július 23-án, alig egy hónappal halála előtt ünnepelt fényes külsőségek közepette. 1909 őszétől kezdve krónikus betegségben szenvedett, ezért ereje fogytával 1912-ben kinevezette Szmrecsányi Lajost koadjutorává érseki székének öröklési jogával. 1912. augusztus 20-án, 84 évesen hunyt el Egerben. Augusztus 24-én tartották temetését, teste az egri székesegyház altemplomában nyugszik. Végrendeletében Eger város szegényei javára 20 ezer koronás alapítványt tett. A siketnémák egri intézete javára 10 ezer, a budapesti vakok intézete javára 10 ezer, a Szent László Intézet javára négyezer, a Szent István Társulat javára kétezer, az egri irgalmas kórházban egy betegágyra hatezer, a női kórház egy ágya javára hatezer, az egri angol-kisasszonyok leánynevelő intézete számára két leány nevelésére 32 ezer, a miskolci irgalmas nővérek leánynevelő intézete javára 24 ezer koronát, az összes plébánosnak és adminisztrátornak egy-egy aranyat hagyományozott. Egyházi hagyatékai közt azoknak az espereseknek, akiknek évi fizetése nem haladja meg az évi kétezer koronát, évenként négyszáz korona fizetéskiegészítést, az újonnan kinevezendő plébánosoknak ezer koronát szánt berendezkedés céljaira. Az egri érseki fiúinternátus javára 10 ezer, az egri érseki tanítóképzőintézet javára 20 ezer koronát hagyományozott.

A liberális sajtóban megjelent visszaemlékezések szerint S. minden bizonnyal „Magyarország legliberálisabb püspöke”, a Deák Ferenc szellemiségét követő magyar patrióta mintapéldánya volt, aki távol állt a felekezeti merevségtől.

• *Művei: Votum ad synodum Provincialem Strigonii celebrandam de matrimoniis mixtis [...]*, Pestini 1858; *De stultitia quorundam qui se Ciceronianos vocant. Contra Grammaticos e Borussia in Austriam accersitos directum*, Pestini 1858; *Palaestina, quam in usum auditorum suorum strictim descripsit*, Strigonii 1860; *A lelépett nagyságos rektorhoz intézett beszéd*, Buda 1865; *Epistola pastoralis [...] de institutione aerarii ad sublevandos corpore deficientes e*

voluntariis oblationibus conflando, Scepusii 1871; *Epistola past., in qua oblatos annue 10,000 florenos pro meliore cleri sustentatione normat*, Scepusii 1871; *Epistola past. de prolium in scholis institutione*, Scepusii 1871; *Epistola, in qua clerum ab inpigre operandum in vinea Domini cohortatur*, Scepusii 1872; *Epistola, quae instructionem pro congregationibus pastoralibus exhibet*, Scepusii 1872; *Oratio, quam... quum regimen suum Archi-Dioeceseos ritu solemni capesseret, habuit Agriae in Metropolitana Ecclesia die 26. Mensis Octobris 1873*, Budapestini 1873, magyarul: *Főpásztori beszéd a papsághoz és hívekhez egri érsekké való ünnepélyes beiktatása alkalmával*. Budapestini 1873; *Epistola, past., in qua ut A.-Eppus Agriensis de civili S. Pontificis principatu disserit, et de celebrando Pii IX. Papae episcopali Jubilaeo congrua disponit*, Agriae 1877; *Zárbeszéd, melyet az egri egyházmegyei papság nyugdíjintézete ügyében 1885. okt. 27. Egerben tartott közgyűlésén mondott*, Eger 1885; *Zárbeszéd, melyet az egri egyházmegyei papság nyugdíjintézete ügyében 1888. okt. 23. Egerben tartott közgyűlésén mondott*, Eger 1888 és *Religio* 47 (1888) II. félév 34–37. szám; *Beszéd, melyet... az egri egyházmegye papnyugdíjintézet 1893. okt. 26. tartott közgyűlésén papságához intézett*. Latin eredetiből fordítva, Eger 1893; *Oratio, quam dr. Josephus Samassa, archi-episcopus Agriensis ad clerum dioecesanum habuit ... 1893 ... aut infirmitate confectorum ageretur*, Eger 1893; *Honfoglalásunk évezrede*, Eger 1895; *Sugarak, Szemelvények dr. Samassa József egri érsek irataiból s beszédeiből 1873–1898*, Eger 1898; *A cs. és kir. 60. sz. br. Appel gyalogezred százéves fennállása megünneplésekor az ezred új zászlójának felszentelésénél 1898. aug. 13. mondott beszéde*, Eger 1898; *Dr. Samassa József főpásztori levele papságához érseksége huszonötödik évének betöltésekor*, Eger 1898; *Dr. Samassa József főpásztori levele királynénk haláláról*, Eger 1898; *Dr. Samassa József egri érsek beszéde, a főrendiház 1899. május hó 10-iki ülésén*, Eger 1899; *A tizenkilencedik század alkonyán isteni Megváltónknak tartozó ünnepies bódolat módzataira nézve az egri egyházmegye papságához intézett főpásztori utasítás*, Eger 1899; *Beszéd, melyet... az egri egyházmegyei papnyugdíjintézet 1900. évi okt. 25. tartott közgyűlésén papságához intézett*, Eger 1900; *Dr. Samassa József egri érseknek aranymiséje alkalmából egyházmegyéje papságához intézett főpásztori levele*, Eger 1902; *Áldozárrá szentelésemlésem fél-százados évfordulóján*, Eger 1902; *Oratio Dr. Josephi Samassa ... ad legatos cleri dioecesani*, Eger 1904; *Samassa József dr. bíbornok, egri érsek beszédei*, Eger 1912. • **Források:** EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Samassa; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; AAV Segreteria di Stato, Epoca moderna 1900, Rubrica 247, Fasc. 4; AAV Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, bustae & fasciculi: Obolo; *A bíbornok-érsek halála*, Egri Újság 1912. 8. 22. (1–2); *Samassa József dr.*, Eger 1912. 8. 21.; *Wiener Zeitung* 26. 10. 1873; *Die Presse* 28. 10. 1873; *Neue Freie Presse* 25. 7. 1902, 20. 8. 1912 (nekrológ); *Pester Lloyd* 20. 6. 1912, 22. 7. 1912, 23. 7. 1912, 21. 8. 1912 (nekrológ); *Reichspost* 21. 8. 1912; *Deutsches Volksblatt* 21. 8. 1912; *Jüdische Volksstimme* 26. 9. 1912; *Salzburger Kirchenblatt* 14. 9. 1871, 20. 6. 1872; *Kegyelmesen kinevezett...*, Egri Egyházmegyei Közlöny 5 (1873), 120–121; *Az újonnan kinevezett egri érsek...* *Religio* 32 (1873) II/6: 47–48; Egri Egyházmegyei Közlöny 37 (1905) 24. sz.; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), *Országgyűlési Al-*

manach 1887. *Főrendibáz*, Budapest 1887, 134; STURM, 1887–1892, 25; STURM, 1892–1897, 23; STURM, 1897–1901, 24; STURM, 1901–1906, 26; STURM, 1905–1910, 25–26; *A magyar országgyűlés. A főrendibáz és képviselőbáz tagjainak életrajzi adatai*, Budapest 1906, 13–14; STURM, 1910–1915, 15; VÁSÁRHELYI FERENC (szerk.), *A magyar országgyűlés. A főrendibáz és képviselőbáz tagjainak életrajzi adatai*, Budapest 1910, 11; AMBRUS ISTVÁN, *Samassa érsek mint hitvédő*, *Hittudományi Folyóirat* 9 (1898) 4: 609–626; HALÁSZY CAESAR, *Samassa József dr. egri érsek 1873–1898*, Eger 1898; HUTTKAY LIPÓT, *Samassa a politikus*, Eger 1898; KELEMEN LAJOS, *Dr. Samassa József egri érsek a nevelés-oktatás terén*, Eger 1902; N. N., *Emléklapok D[oktor] Samassa József egri érseksége huszadik évfordulójának megünnepléséről*, Eger 1893; N. N., *Samassa bíbornok emléke 1828–1912*, Eger 1912. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Fünffzig Jahre*; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 49–53; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 71., 72.; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 431; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; DUTKAY PÁL, *Emlékezés dr. Samassa József bíbornok, egri érsekről 1828–1928*, Eger 1928; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*, HC VII–IX; KISS, *Hatszáznégyen*, 223–224; KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900, 448–452, 497–498; KOMISZÁR DÉNES, *Egernek ősz galambja. A nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya társaságesegyház építtetője, Samassa József bíboros, egri érsek*, Nyíregyháza 2012; KOVÁCS MELINDA, *Dr. Samassa József egri érsek*, *Memoria rerum* (szerk. Oborni Teréz–Á. Varga László), Eger 2008, 265–274; MÉL II, 566; N. N., *Samassa József*, GyK 5 (1913) 35–37; PUSKÁS MIKLÓS, *Egri író papok*, Eger 1980, 104–106; SALACZ GÁBOR, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*, München 1974; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; SZECSKÓ KÁROLY, *Újabb adalékok dr. Samassa József (1828–1912) bíboros érsek életrajzához*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 24 (2012) 1–2: 85–88; SZINNYEI, XII, 101–105; TÖRÖK KÁLMÁN, *A jogász érsek*, *Hittudományi Folyóirat* 9 (1898) 4: 627–656.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 481–486.

TENGELY ADRIENN

III.1.6. SZMRECSÁNYI LAJOS (1851–1943)

Eger, 1912. augusztus 20. – 1943. január 28.

1851. ápr. 24-én született (26-án keresztelték) Sárosdarócon (Šarišské Dravce SK) ősi nemesi családok sarjaként. 16-an voltak testvérek. A család apai és anyai ágának eredete a 13. századig nyúlik vissza. A bárói ág első tagja Vince anyai nagyapa, a kassai színház alapítója és intendánsa volt. A Szmre-

csányi nemzetséget IV. Béla († 1270) nemesítette és egyúttal Szmrecsány községet adományozta számára. Apja Szmrecsányi Jenő (anyakönyvben Eugenius, ennek téves fordítása miatt több forrásban Ödönként szerepel), anyja Berzeviczy Mária bárónő, testvérei többek között: Szmrecsányi Pál (1846–1908) szepesi, majd nagyváradai püspök és Miklós (1854–1836) neves művészettörténész. Középiskoláit a debreceni Piarista Gimnáziumban, majd az Eperjesi Királyi Katolikus Gimnáziumban végezte 1861–1867 között. 1867-ben belépett az egri szemináriumba. 1873. augusztus 28-án pappá szentelték, első miséjét családjuk kegyúri templomában, Sárosdarócon mutatta be.

1873-tól káplán Kápolnán, majd 1876-ban a miskolc-alsóvárosi plébániára helyezik káplánnak, ahol hamarosan plébánosa betegsége folytán adminisztrátori tisztséget tölt be. Megszervezte a plébánián az akkor még országszerte ritkaságszámba menő autonóm egyházközséget, amely következtében felfigyelt rá Samassa József (1828–1912) bíboros-érsek, aki 1882-ben az érseki aulába rendelte. Itt érseki szertartói és szentszéki aljegyzői feladatokat látott el. Gyorsan emelkedett a ranglétrán: előző feladatai megtartása mellett 1891-től érseki titkár is. 1893-ban tiszteletbeli kanonok, 1897-ben mesterkanonok és zsinati vizsgáló, 1898-ban Szentháromságról nevezett (Pécs környéke) címzetes apát, 1901-ben érseki irodaigazgató, 1904-ben oldalkanonok lett. 1897-ben a II. Katolikus Autonomiai Kongresszuson az egri érseki tartomány káptalanjainak képviselője. 1904-ben kinevezték magidai (Pamfilia) címzetes püspöki címmel segéd-püspökké, 1905. április 30-án püspökké szentelték. 1907-ben őrkanonok, 1908-ban éneklőkanonok lett.

Mintegy harminc éven keresztül Samassa József bíboros-érsek mellett szolgált, gyakran megnyerő kedvességével enyhítve az érsek közismerten rideg modorát. Így az agg érsek ereje fogytával arra kérte X. Pius pápát és Ferenc József királyt, hogy Sz-t nevezze ki utódlási joggal (*cum iure successionis*) koadjutorává. Gróf Zichy János kultuszminiszter (1910–1913) kabinetelőterjesztése szerint erre „kiemelkedő szociális érzékenységgel párosuló sokoldalú ismeretei” tették alkalmassá. A kérdésnek eleget tettek és a király 1912. február 29-én, a pápa pedig március 26-án koadjutorrá nevezte ki. X. Pius a cyrreni érseki címet adományozta Sz. számára. Ennek értelmében Samassa érsek 1912. augusztus 20-i halála után átvette az egyházmegye kormányzását. Egri érseki

méltóságát az 1912. december 2-i bíborosi konzisztóriumon prekonzultáltak, az érsek-metropolitai palliumot Párvy Sándor szepesi püspök kezéből vette át 1912. december 19-én.

Érseki működése a modernkori „katolikus reneszánsz” időszakára esik, ennek megfelelően ez az egri főegyházmegye egyik legvirágzóbb korszakának tekinthető. Főpásztori kormányzása alatt csaknem kétszeresére emelte a papnövendékek számát. 1912–1942 között az áldozópapok száma az egyházmegyében 365 főről 479 főre emelkedett. A papság létszámának nagy növekedése lehetővé tette a nagyméretű plébániák megosztását, valamint új plébániák, helyi lelkészségek, kihelyezett kápláni és hitoktatói állomások létrehozását. Ennek megfelelően átszervezte a főegyházmegye igazgatását, melynek vezérgondolata a filiák számának csökkentése, egyúttal pedig az új plébániák megszervezése volt, különös tekintettel a vallásilag vegyes vidékeken lévő római katolikus egyházközségek pasztorációjának fejlesztésére. Ennek megfelelően a meglévő 201 (1912) plébánia mellé még 44 új plébániát és hat kihelyezett káplánságot hozott létre (1942), a jobb igazgatás érdekében pedig az esperesi kerületek számát 23-ról 27-re emelte. Emellett nagy hangsúlyt helyezett új templomok és kápolnák építésére, főleg az addig elhanyagolt gyár- és bányavidékeken és a tanyavilágban: érseki működése alatt mintegy 150 templom, kápolna és iskolakápolna létesült az egyházmegyében, nagyobb részt az ő anyagi támogatásával. Az 1734-es egri zsinat után majdnem kétszáz évvel, 1931-ben és 1942-ben újra egyházmegyei zsinatot hívott össze, melyek kapcsán kiadatta az egyházmegye életét szabályozó statútumokat (1931, 1942). A magyar püspöki kar 1929-es rendelete alapján a régi iskolaszékek helyett felállította az autonóm egyházközségeket és azok vagyonkezelésének ellenőrzésére és irányítására megszervezte az Egyházmegyei Számvevőiséget. Az Egyházmegyei Alapítványi Hivatalt átszervezve 1920-ban megalapította az Egri Egyházmegyei Takarékpénztár Rt.-t. Átszervezte az érseki uradalmat a modern gazdálkodási igényeknek megfelelően. A templomépítések és -díszítések, illetve az izléses templomi felszerelések beszerzésének irányítására megszervezte az Egyházmegyei Szépművészeti Bizottságot. A szemináriumi oktatásba bevezette az egyházművészeti képzést.

A papság munkájának kiegészítésére újabb szerzetesrendeket telepített le az egyházmegyében: jezsuitákat Mezőkövesden, szalézieket Mező-

nyárádon és Borsodnádason, ferenceseket Nyíregyházán, illetve 29 helyen különféle női rendeket.

Az elemi iskolai oktatást nagymértékben fejlesztette, kormányzása alatt 1912–1942 között a tantermek száma 865-ről 1308-ra, a tanítói és tanítónői állások száma 879-ről 1375-re emelkedett. Különösen az egyházmegye egyes vallású keleti részén sok új római katolikus iskola épült, ahol korábban a római katolikus gyermekek más felekezetek iskoláiba voltak kénytelenek járni. Az iskolai hitoktatást újjászervezte és mindazokon a helyeken, ahol a plébánosok és káplánok nem voltak képesek ellátni egyedül azt a túl nagy óraszám miatt, új hitoktatói állomásokat szervezett. Átszervezte az Egyházmegyei Tanfelügyelőséget is.

Felállította az ország első római katolikus fiú felsőkereskedelmi iskoláját Egerben 1921-ben és első római katolikus mezőgazdasági középiskoláját Gyöngyösön 1925-ben. Érseki működése alatt az egyházmegyében két római katolikus leánygimnázium (Eger 1916, Nyíregyháza 1929), két római katolikus tanítónőképző intézet (Kisvárdá 1918, Miskolc 1927), egy római katolikus leány kereskedelemi középiskola (Nyíregyháza 1929), két római katolikus női kereskedelmi szaktanfolyam (Gyöngyös 1923, Eger 1933), egy fiú (Gyöngyös 1921) és három leány (Jászárokszállás 1920, Heves 1925, Kisvárdá 1927) római katolikus polgári iskola létesült. Az egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézetet 120 ezer pengős nagy adományával kibővítette és a legmodernebb felszereléssel látta el. Egerben kétszeresére bővítette a Foglár-féle internátust és átnevezte Érseki Szent József Internátusnak, melyben létrehozta a kisszemináriumot, ahol a papi hivatásra készülő gimnazisták kaptak helyet. Az érseki palota egyik szárnyából internátust alakíttatott ki az Érseki Tanítóképző Intézet növendékei számára.

Az I. világháború alatt a pusztaszikszói (Füzesabony része) érseki nyaralóban hadikórházat, az egri érseki palotában pedig katonai lábadozót működtetett; a hadbavonultak családait, özvegyeit és árváit, valamint a hadirokkantakat pénzzel, élelemmel, tűzifával támogatta. Az egri dohánygyárban a munkásnők kisgyermekének felügyeletére saját költségén bölcsődét létesített. Az érseki uradalomban a *Qadragesimo anno* enciklika (1931) szellemiségében bevezette a családi munkabért, valamint a kiházasítási, szülési és temetési segélyezést. A papság és a tanítói kar javára kórházi ágyalapítványokat tett. Nagy összegekkel támogatta az 1917. máju-

si nagy tűzvészben súlyosan károsult Gyöngyös újjáépítését. Oslay József Osvald (1879–1962), az egri ferences rendház előljárója javaslatára 1927-ben jóváhagyta az úgynevezett Egrei Normát, a társadalmi összefogáson alapuló intézményes szegénygondozás módszerét, amelyet 1936-ban a kormány úgynevezett Magyar Normává tett és az egész országra kiterjesztett. Az Egrei Norma kivitelezésére 1930-ban megalapította a Szent Ferencről nevezett Szegénygondozó Nővérek Kongregációját. 1918-ban Eger városának ajándékozta az Érsekkert nevű parkot, illetve telket adományozott sporttelep, a siketnémák intézete és a jegyzői internátus céljaira.

Az 1925. évi szentévből római zárándoklatot vezetett. Ő tartotta az ünnepi beszédet 1928-ban az Egerben megrendezett katolikus nagygyűlésen, amelyen mintegy 35 000 hívő vett részt. Bár kezdetben bizalmatlan volt az *Actio Catholica* megalakításával szemben, de később támogatta annak megszerveződését az egyházmegyében.

1912-től hivatalából adódóan a Főrendiház, 1927-től a Felsőház tagja. Az országgyűlés Közjogi és Törvénykezési, Külügyi, Népjelölti és Munkügyi Bizottságának és a Legfőbb Fegyelmi Bíróságának tagja. 1913-tól a Vallási és Tanulmányi Alapokra felügyelő bizottság tagja. IV. Károly király 1918 tavaszán Sz-t tette meg 1916-ban született negyedik fia, Félix nevelőjének. Az őszirózsás forradalom napjaiban, 1918. november elején papságával együtt csatlakozását jelentette be a közvélemény által legitimnek elismert Magyar Nemzeti Tanácshoz, bár a forradalmi átalakulással kapcsolatban voltak kétségei. Sz-t az ország közvéleménye a magyar püspöki kar „legkonzervatívabb” tagjaihoz sorolta. Feltehetően ennek következményeként 1919 januárjában Módy László, Heves vármegye kormánybiztos-főispánja megpróbálta elmozdítani hivatalából. A Tanácsköztársaság alatt vöröskatonák kétszer is elhurcolták, 1919. május 2-án és 13-án. Első alkalommal bíróság előtt kellett igazolnia, hogy nem folytat ellenforradalmi tevékenységet, második alkalommal pedig egy éjszakát bebörtönözve töltött Füzesabonyban, bár a források szerint – szemben szintén elhurcolt több kanonokkal – őt nem bántalmazták. 1922 februárjában részt vett az új országgyűlést előkészítő alkotmányjogi konferencián. Az 1930-as években a Katolikus Népszövetség és a Katolikus Központi Kongruabizottság elnöke. 1927-ben, Csernoch János hercegprímás halála után Sz. volt a kormány jelöltje az esztergomi érseki székre, de ezt idős kora miatt nem akarta elvállalni. A Szentszék is erre hivatkozva utasí-

totta vissza a javaslatot, bár más, bizalmas jelentések szerint azért, mert úgy ítélte meg, hogy Sz. túl távol áll a néptől („túl nagy úr”).

Püspöktársaihoz Sz. hasonlóan számos kitüntetést, elismerést kapott. 1913-ban valóságos belső titkos tanácsos, 1913-ban a budapesti Tudományegyetem tiszteletbeli hittudományi doktora, 1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, 1919-ben Eger díszpolgára, 1929-ben pedig pápai trónálló lett. 1923-ban megkapta a Magyar Érdemkereszt első osztályának kitüntetését.

1923. augusztus 28-án ünnepelte aranymiséjét fényes külsőségek közepette, melynek emlékére Eger városa utcát nevezett el róla, ő maga pedig Eger, Miskolc, Gyöngyös, Nyíregyháza, Jászberény, Pásztó és Nagykálló szegényeinek 5 millió koronát adományozott. 1929-ben nagy pompával ünnepelte püspökségének 25. évfordulóját, az ünnepségen Orsenigo nuncius kihirdette Sz. pápai trónállói kinevezését. Megérte gyémántmiséjét is, amelyet 1933. augusztus 28-án Rómában, Szent Péter sírjánál mutatott be. Érseki működése alatt közvetlen munkatársként segítette Kriston Endre irodaigazgató, majd 1923-tól segédpüspök, illetve utolsó éveiben Subik Károly oldalkanonok.

1943. január 28-án hunyt el Egerben 92 éves korában. Az egri székesegyház altemplomában helyezték végső nyugalomra február 1-én, a legnagyobb tiszteletadás közepette, Horthy Miklós kormányzó részvételével. Minden vagyonát az egyházmegyére hagyta.

• *Művei:* *Köszöntő*, Háborús karácsony, Eger 1914, 3–4; *Dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek, az intézet jóságos főpásztorának beszéde az új épület megáldásakor*, Eger 1928; *Centenárium*, Emlékkönyv gróf Zichy Nándor születésének 100. évfordulójára 1829–1929, Budapest 1929, 5–7; *Előszó*, A gyermekek korai szentáldozása (szerk. Petró József), Budapest 1937, 1–2. • *Források:* EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Szmrecsányi; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Welt Blatt* 21. 9. 1897; *Sport und Salon* 9. 7. 1904; *Wiener Salonblatt* 14. 10. 1911; *Pester Lloyd* 10. 11. 1913, 13. 11. 1918, 22. 2. 1922; *Fremden-Blatt* 17. 4. 1918; *Sporttagblatt* 5. 6. 1926; *Reichspost* 14. 10. 1924, 13. 10. 1926, 20. 9. 1928; 15. 9. 1929; *Marburger Zeitung* 8. 11. 1918; *Wiener Zeitung* 22. 11. 1925; KUN ANDOR–LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA (szerk.), *Magyar Országgyűlési Almanach. A Felsőház és Képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése 1927–1932*, Budapest é.n., 346; FREISSBERGER GYULA (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre. Sturm-féle országgyűlési almanach II. kötet. Felsőház*, Budapest 1927, 22; SZEMERJAI DR. DEÁK IMRE (szerk.), *Dr. Deák-féle Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. évre*, Budapest 1927, 13; HAEFFLER ISTVÁN (szerk.), *Or-*

szágygyűlési *Almanach* az 1931–36. évi országgyűlésről. *Sturm-féle országgyűlési almanach*, Budapest 1931, 315; LENGYEL LÁSZLÓ–VIDOR GYULA (szerk.), *Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet 1931–1936*, Budapest 1931, 352; HAEFFLER ISTVÁN (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. Sturm-féle országgyűlési almanach*, Budapest 1935, 27; HAEFFLER ISTVÁN (szerk.), *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. Budapest 1940, 406. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Fünffzig Jahre*; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 55–59; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 71; GÁSPÁR JENŐ, *Szmrecsányi Lajos negyedszázados érseksége*, *Katolikus Szemle* 51 (1937), 553–555; GERGELY JENŐ, *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*, H. n. 1999; GIANONE ANDRÁS, *Az Actio Catholica az egri főegyházmegyei körlevelek tükrében*, *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből* (szerk. Horváth István), Eger 2018, 167–179; HC VII–IX; HORVÁTH ISTVÁN (szerk.), *Emlékkötet Pyrker János László és Szmrecsányi Lajos érsekek tiszteletére*, Eger 2020; KISS, *Hatszáznégyen*, 243; KRISTON ENDRE, *Főpásztor-atyánkról*, *GyK* 8 (1937), 17–21; N. N., *Szmrecsányi Lajos egri érsek*, *GyK* 5 (1913), 38–40; N. N., *Magyar fejek*, *Képes Krónika* 1931, IV, 26, 17; N. N., *Dr. Smrecsányi Lajos egri érsekségének negyedszázada (1912–1937)*, *Egri Egyházmegyei Közlöny* 69 (1937) 9 : 101–102; ÖBL 14; SZECSKÓ KÁROLY, *Dr. Smrecsányi Lajos egri érsek (1851–1943)*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 7 (1995) 3–4: 151–158; TENGELY ADRIENN, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 486–488.

TENGELY ADRIENN

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
EFL	Egri Főegyházmegyei Levéltár (Eger)
MNL HVL	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára (Eger)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
TRKEL	Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (Temesvár/ Timișoara)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviationes>

K é p a r c h í v u m

1. Lonovics József kinevezett (1848) egri érsek

2. Samassa József egri érsek (1873–1912)

A kép jobb oldalán ülő érsek a fiatal Szmracsányi Lajos, vélhetően fivére és egy másik udvari papja társaságában. A kirándulást megörökítő felvétel az 1891 utáni években készült.

(EFL)

3. Samassa József egri érsek (1903 előtt)

Az érsek mellett két kanonokja, balra Párvy Sándor későbbi szepesi püspök, jobbra pedig utóda,
Szmrecsányi Lajos
(EFL)

4. Székesfehérvári Lajos egri érsek (1912–1943)
(EFL)

5. Szmracsányi Lajos egri érsek (Pomppei, 1925)
a római nemzeti zarándoklat résztvevőivel

6. Szmracsányi Lajos egri érsek rokonsága körében (1927)
(EFL)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>